

Mreža Žena Kosova

Podržava, zaštići i promovise prava i interese žena i devojaka

DOKUMENT ZA DISKUSIJU

Kako pridruživanje EU može uticati na rodnu ravnopravnost na Kosovu?

Priština, Kosovo
Decembar, 2016

Podržano od:

FEMDEFENDERS
KVINNA TILL KVINNA

Sadržaj

Sadržaj.....	2
Zahvalnica	3
Skraćenice	3
Izvršni rezime.....	4
Uvod	4
Metodologija.....	5
O ovom dokumentu	7
Kratka istorija Evropske Unije.....	8
Članstvo u EU u regionu Zapadnog Balkana.....	8
Acquis EU-a o ravnopravnosti polova.....	8
Kosovo i pridruživanje EU-u	10
Uticaj pristupanja EU-u o rodnoj ravnopravnosti	11
Učešće u politici	11
Obrazovanje	13
Zapošljavanje	15
Razlika u platama među polovima	16
Siromaštvo	17
Zdravlje.....	18
Briga o deci	20
Druge procene procesa pristupanja EU i njihov uticaj na rodnu ravnopravnost.....	21
Zaključak.....	23
Bibliografija.....	25

Zahvalnica

Mreža Žena Kosova (MŽK) zahvaljuje istraživače koji su dali svoj doprinos na ovom RADU, uključujući Gresa Rrahmani, Donikë Kastrati i Jannifer Davidson koja je bila praktikant MŽK-a, podržana od strane Dorthmouth Koledža. Mreža Žena Kosova takođe zahvaljuje Erica Browne za statističke analize i Atiana Čosaj-Mustafa za vredne sugestije kao ko-recenzent, osim ostalog. Egzekutivnu Direktoriku Igballe Rogova, Lobi za Rodnu Ravnopravnost na Kosovu i članice Mreže Žena Kosova na njihovom doprinosu i vrednim komentarima za početne pronalaskes ovog dokumenta. Ovo istraživanje je omogućeno s finansijskom podrškom Fondacija *Kvinna till Kvinna*.

Skraćenice

EK	Evropska Komisija
ECJ	Evropski Sud Pravde
EEC	Evropska Ekonomska Zajednica
EIRP	Evropski Institut za Ravnopravnost Polova
ECSC	Ugovor o Evropskoj Zajednici za Ugalj i Čelik
EU	Evropska Unija
ASK	Agencija za Statistiku Kosova
MŽK	Mreža Žena Kosova
ZRP	Zakonom o Ravnopravnosti Polova
MEI	Ministarstvo za Evropske Integracije
NVO	Ne-Vladina Organizacija
NPSSA	Nacionalni pran za sprovođenje Sporazuma o Stabilizaciji i Pridruživanju
OECD	Organizacija za Ekonomsku Saradnju i Razvoj
SSA	Sporazum o Stabilizaciji i Pridruživanju
UK	Ujedinjeno Kraljevstvo
UN	Ujedinjene Nacije
UNDP	Program za Razvoj Ujedinjenih Nacija

Izvršni rezime

Ovaj rad proučava potencijalni uticaj koji pridruživanje Evropskoj uniji (EU) može imati nad ravnopravnošću polova na Kosovu. Ovaj rad se oslanja na iskustva drugih zemalja EU-a, ispitujući meru u kojoj je pridruživanje EU-u imalo pozitivan, negativan ili nikakav efekat nad ravnopravnošću polova. Dok se potencijalno različiti politički, ekonomski i socijalni konteksti ovih zemalja moraju uzeti u obzir, naučene lekcije drugih zemalja mogu biti od koristi za Kosovo.

Ovaj rad je koristio različite metode istraživanja, uključujući: brzo preispitivanje postojećeg relevantnog pravnog okvira; istraživanje vezano za uticaj koje je pridruživanje Evropskoj uniji imao nad ravnopravnošću polova u drugim zemljama, i statističke analize ključnih pokazatelja koji se odnose na ravnopravnost polova. Rad se fokusira na tome kako je pridruživanje EU-u uticalo na ravnopravnost polova, u pogledu na: učešće u politici, obrazovanju, stručnom osposobljavanju, zdravlju, siromaštvu, zaposlenošću, nezaposlenošću, razlikama u platama po rodu i brizi o deci. Korišćena metodologija u ovom radu je naročito mogla da propusti važne pokazatelje o tome kako je pridruživanje EU-u moglo da utiče na ravnopravnost polova. Zbog problema sa dostupnošću podacima, analiza se prvenstveno fokusira na period neposredno pre pristupanja EU-u, sve do danas. Ograničenja u dimenzijama preispitane ravnopravnosti polova i dostupnost statističkih podataka, poziva na oprez tokom tumačenja rezultata. U posebnosti, nedostupnost uporedivih podataka širom zemlje i povremeno za godine pre pristupanja EU-u, može značiti da neke promene koje su se desile ne mogu se posmatrati sa analiziranim podacima ovde.

Uzimajući u obzor nedovoljne dostupne podatke, teško je predvideti preko korišćenja statističke analize kako je pridruživanje EU-u moglo uticati na ravnopravnost polova na Kosovu. U većini dimenzija koje su ovde preispitane, Kosovo stoji iza drugih Evropskih zemalja, i u ukupnom smislu i vezano za ravnopravnost polova. Nalazi sugerisu da pre-pristupni proces pregovora i zvanični ulazak u EU-u neće automatski odraziti polnu neravnopravnost, nezavisno od toga kako je ravnopravnost definisano. To izgleda naročito u oblastima gde EU drži nekoliko nadležnosti, kao što je obrazovanje i politika. Dok pridruživanje EU-u može imati skroman pozitivan uticaj za *neke* zemlje vezano za smanjenje polne neravnopravnosti u zaposlenošću, smanjenju razlike u platama po polovima i poboljšanju pristupa nad visokim obrazovanjem i zdravstvom, teško je proceniti sa sigurnošću, s obzirom na nedostatak periodičnih uporedivih statističkih podataka. Socijalna promena takođe zahteva vreme. Dok političke promene koje se dešavaju tokom procesa pristupanja EU-u mogu imati pozitivan uticaj na ravnopravnost polova na dugoročan period, njihovi efekti nisu vidljivi u ovom ranom trenutku.

Na taj način, proces pristupanja EU-u može biti važan sam po sebi, za unapređenje ravnopravnosti polova, kao što je kroz ohrabivanje usklađivanja kosovskih zakona sa EU *acquis-om o ravnopravnošću polova* i principima za borbu protiv diskriminacije. U stvari, aktivisti ženskih prava u drugim zemljama su posmatrali i istakli značaj korišćenja trenutka u procesu pridruživanja EU-a kako bi stavili na mesto politike koje bi čuvala i unapredile ravnopravnost polova u budućnosti. U skladu sa novim Rodnim akcionim planom (RAP),¹ EU može da podstakne Vladu Kosova da usvoji politike u skladu sa *acquis-om o ravnopravnošću polova*, i da osigura njihovo sprovođenje. Povremeno pažljivo praćenje do koje mere kosovski proces pristupanja EU-u doprinosi ravnopravnošću polova, može pružiti korisne informacije za istražitelje i stvaraoce politika u budućnosti.

Uvod

Članstvo u EU je politički prioritet za Vladu Kosova. Kosovo je potpisalo Sporazum o o Stabilizaciji i Pridruživanju (SSA) u 2015. godini i usvojila Nacionalni pravn za sprovođenje Sporazuma o Stabilizaciji i Pridruživanju (NPSSA) za Mart 2016. godine.² Osim toga, vladini zvaničnici javno deklamiraju

¹ Savet Evropske unije, Generalni sekretarijat Saveta, „Zaključci saveta o Rodnom akcionom planu 2016-2020“, Brisel: Savet Evropske unije, 2015. god.

² Vlada Kosova, „Nacionalni pravn za sprovođenje Sporazuma o Stabilizaciji i Pridruživanju“, Priština: Vlada Kosova, 2016. godina.

njihovu posvećenost za 'evro-atlantsku integraciju'.³ Međutim, nije bilo dovoljno javne rasprave o tome kakvo tačno značenje ima članstvo u EU u svakodnevnom životu stanovnika Kosova. A još manje postoje podaci o potencijalnim rodnoj dimenziji članstva u EU. Nema poznatih analiza koje su pregledane povodom uticaja koje članstvo u EU može imati na ženama i devojkama na Kosovu. U skladu sa Kosovskim Zakonom o Ravnopravnosti Polova (ZRP), analiziranje uticaja pola su važni za informisanje politike i novih zakona, uključujući one koji se odnose na ulazak u EU, pod uslovom da oni ne utiču negativno na žene ili muškarci.

U tom kontekstu, ovaj rad ispituje kako članstvo u EU može uticati na rodnu ravnopravnost, bazirajući se na iskustava drugih zemalja. Ako su rodne nejednakosti pronađene kao rezultat procesa pristupanja EU, ovaj rad pokušava da identifikuje koje politike bi mogle biti primenjene u cilju sprečavanja eventualnih negativnih efekata nad ženama i muškarcima na Kosovu. Pre svega, ovaj rad ima za cilj da na taj način informiše proces donošenja odluka vezana za članstvo Kosova u EU bazirajući se na iskustava drugih zemalja koje su prošle kroz ovaj proces. Nakon toga, razumevanje uticaja da li je članstvo u EU imalo (ili ne) uticaja na ravnopravnosti polova i možda doprinos samog znanja, koji takođe može biti zanimljiv široj publici.

Metodologija

Ovo istraživanje je nastojalo da odgovori na pitanje: Kako bi pristupanje EU-u moglo da utiče na ravnopravnost polova. U početku, ova analiza je nastojala da ispita promene koje su se dogodile tokom dva različita vremenska perioda: prvo, pre i nakon ulaska u EU u opštem smislu, i drugo pre nego što je proces ulaska u EU započeo i nakon ulaska u EU. Za prvi period, hipoteza je bila da bi se ravnopravnost polova poboljšala u zemlji kada se uporedi period pre pridruživanja zemlje sa periodom nakon pridruživanja zemlje, gde bi trenutno članstvo bilo presudan momenat za zemlju da pokaže značajna poboljšanja u ravnopravnošću polova. Za drugi, hipoteza je bila da *sam* proces pridruživanja EU-u, pre ulaska u EU, može doprineti ravnopravnošću polova zato što bi zemlje počele da usklađuju svoje zakone i politike sa onima od EU-a, pre nego što zapravo uđu u EU; to bi dozvolilo da se poboljšanja vide *tokom* procesa pristupanja EU-u a ne samo pre i nakon datuma kada je zemlja postala jedna od članice država EU-a.

Kopajući dublje u kolekciji podataka radi testiranja ove dve hipoteze, otkrilo je, međutim, da nije bilo dovoljno dostupnih podataka kako bi procenili promene koje su se desile tokom procesa pridruživanja EU-u. Zbog toga, druga hipoteza nije ispitivana u ovom radu. Nalazi se fokusiraju na prvu hipotezu: pre i nakon ulaska u EU. Ova analiza je prvenstveno uključila zemlje koje su se pridružile EU-u nakon 2000. godine, jer je više podataka bilo dostupno za ove zemlje, omogućujući tako upoređivanje, pre i posle ulaska. Nedovoljno podataka je takođe značilo da se pojedine zemlje ponekad uklone iz analize. Zbog toga, za svaki pokazatelj, analizirane zemlje su definisane u fusnoti. Nedostatak uporedivih podataka je značajno ograničenje za ovaj rad zato što, kako su gorepomenute druge hipoteze sugerisale, postoji mogućnost da proces ulaska u EU, ponekad pokrenut pre jedne decenije pre ulaska u EU, moglo je doprineti ravnopravnošću polova u nekim zemljama, ali podaci nisu bili dostupni kako bi to izmerili. Na primer, od 13. zemalja koje su ušle u EU nakon 2000. godine, prosečno vreme od početka procesa ulaska u EU do njihovog ulaska, trajalo je šest godina. Prosečno vreme od kada su podneli zahtev za ulazak do trenutka njihovog ulaska je bilo 10. godina. Često, podaci o pokazateljima su bili dostupni nekoliko godina pre godine kada je zemlja ušla u EU. Zbog toga, jedino što ovaj rad može izmeriti i zaključiti je to da li je *neposredni* proces pristupanja EU-u i početno članstvo u EU-u uticalo nad ravnopravnošću polova u kratkom periodu.

Pri merenju promena u ravnopravnošću polova, analiza raspravlja o promenama za žene i muškarce, ali još važnije razliku koja postoji između žena i muškaraca. Poboljšana ravnopravnost polova

³ Na primer, pogledaj: "Intervju predsednika, Hashim Thaçi za Glas Amerika", Glas Amerike na: <http://www.president-ksgov.net/?page=1,10,4372#.WE186YWcHIU>; Republika Kosovo, Kancelarija Premijera, "Premijer Mustafa: Integracija u EU, upravljanje vrednost za društva na Kosovu"; Republika Kosova, Predsedništvo, "Govor Predsednice Jahjaga na trećem sastanku Nacionalnog saveta za evropske integracije".

je definisano kao smanjenje razlika između žena i muškaraca, a ne samo kao poboljšanje za žene i/ili muškarce.

Postoje nekoliko potencijalnih dimenzija ravnopravnosti polova. Evropski institut za ravnopravnost polova (EIRP), na primer, broji 2,034 različitih potencijalnih indikatora za ravnopravnost polova, gde ne mogu svi od njih da se ispituju kroz ovaj rad.⁴ Za ova rad, ravnopravnost polova je operacionalizovano koristeći sledeće dimenzije: učešće u politici, obrazovanje, zaposlenost, razlika u platama po polovima, siromaštvo, zdravlje i briga o deci. Deo obrazloženja za biranje ovih konkretnih dimenzija ravnopravnosti polova je jer se sastoje od tema koje se ponavljaju od postojeće literature koja se odnosi na ulazak u EU i ravnopravnost polova. Ostali autori su već pisali o tome kako je ulazak u EU uticao ili je moglo uticati na brigu o deci,⁵ zaposlenost,⁶ i zdravlje⁷ u njihovim zemljama. To je izazvalo zainteresovanost da se ispita da li su ova područja mogla biti uticana kao deo procesa pristupanja EU-u. Drugi razlog za izbor ovih konkretnih dimenzija ravnopravnosti polova je bio jer su za druge mere podaci bili nedostupni za period pre ulaska, čineći upoređivanje tokom vremena nemogućim; ili su podaci bili nekonzistentni zato što su korišćene različite metodologije tokom prikupljanja podataka, takođe otežavajući upoređenje podataka povremeno. Treći faktor koji je uzet u obzir za izbor ovih pokazatelja je bio njihova relevantnost sa Kosovom u njenom procesu pristupanja EU-u, i dostupnost podataka na Kosovu koje bi omogućilo neku osnovu za upoređivanje. Početno, ovi pokazatelji su izabrani u vezi sa Strategijom MŽK-a za 2015-2018, koja je bila zasnovana na veoma participativnom procesu sa grupama žena širom Kosova, koje su identifikovale ključna područja od interesa za prava žena i ravnopravnost polova. Ta su postala strateška područja od interesa za Strategiju MŽK-a i na taj način su bili i fokus za istraživanje takođe, jer su ta područja smatrana kao najzabrinjavajuća za aktiviste prava žena i potrebne za najbolje prakse iz drugih zemalja koje su prethodile Kosovu u pristupanju EU-u. U tom smislu, izbori ovih konkretnih dimenzija su se odnosili na početni cilj istraživanja za koje bi se nalazi mogli iskoristiti za informisanje Kosova u procesu pristupanja EU-u. Konkretnije, mere koje su korišćene su obuhvatale sledeće:

- **Učešće u politici:** operacionalizovano kao procenat ministra u narodnim vladama za muškarce i žene; i procenat poslanika narodnih skupština za muškarce i žene. Zastupanje unutar političkih stranaka i na lokalnom nivou nije ispitano zbog nedovoljno dostupnih podataka tokom vremena.
- **Obrazovanje:** operacionalizovano koristeći dve mere: završetak više-srednjeg i višeškolskog obrazovanja; i završetak visokog obrazovanja.
- **Zaposlenost:** fokusirajući se na stepen zaposlenosti i nezaposlenosti, istraživači su pokušali da analiziraju stepen zaposlenosti za odrasle na osnovu starosnih grupa, nivoa dostignuća u obrazovanju, broja dece i starosti najmlađeg deteta, ali su podaci pre 2005. godine bili nedostupni. Iako druge dimenzije, kao što je sektor polne segregacije, kvalitet rada ili sposobnost da se odredi o nečijem radu takođe mogu biti važni reflektori o ravnopravnosti polova, vremenske restrikcije za analizu podataka je dovelo istraživački tim do toga da limitira studiju zaposlenosti na ove dve dimenzije. Buduće studije mogu ispitati druge.
- **Razlika u platama na osnovu pola:** ispituje 'razliku plata između muškaraca i žena, na osnovu prosečne razlike bruto dohotka po satu, za sve zaposlene'.⁸ Podaci su postojali na Eurostat-u od 1994-2005.godine. Međutim, metodologija se promenila u 2005. godini. Organizacija za

⁴ 'Statistička baza podataka o polovima', EIGE, pristupljeno 9. decembra, 2016. godine, na: <http://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/browse/ta>.

⁵ Bugarska fondacija za polna istraživanja, *Polna procena uticaja pristupanja EU-u nad statusom žena i tržištu rada u CIE, Nacionalna studija: Bugarska, Karat Coalition i UNIFEM*, Sofija: 2003.

⁶ Michaela Marksova-Tominova, *Polna procena uticaja pristupanja EU-u nad statusom žena i tržištu rada u CIE, Nacionalna studija: Češka republika, Karat Coalition i UNIFEM*, Prague: 2003.

⁷ Angelika von Wahl, 'EU i proširenje: Razvoj koncepta izvan „Istoka“ i „Zapada“, u Rodnim politikama u proširenju Evropske unije, Silke Rothe (ed.).

⁸ Evropska komisija, *Rešavanje razlika u platama po polovima u Evropskoj uniji*, Luksemburg; 2013, str. 2. Ostali deo informacije u ovom paragrafu se odnosi na isti izveštaj, osim ako drukčije nije naznačeno.

Ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) imala je podatke od 2000 do danas, ali je koristila različitu metodologiju. Na kraju, podaci Eurostat-a su korišćeni.⁹

- **Siromaštvo** je mereno koristeći rizik stope siromaštva.
- **Zdravstvo** je mereno koristeći dve dimenzije samo-opažanog zdravlja i neispunjenih lekarskih potreba.
- **Briga o deci** je ispitalo procenat dece sa pristupom na brizi o deci, na osnovu ciljeva EU iz Barselone.

U početku, dimenzije nasilja u porodici, seksualnog uznemiravanja, penzija i trgovanja ljudi za seks su bili uzeti u obzir. Međutim, kasnije su skinute iz analize zbog nedostatka podataka na nivou države, gde su se mere značajno razlikovale i/ili metode prikupljanja podataka, što je učinilo teškim da se izvrše upoređivanja širom zemlje. Kao što je navedeno, nekoliko drugih potencijalnih dimenzija o ravnopravnosti polova postoje a koje nisu ispitane u ovom radu, obično zbog sličnih razloga nedostupnosti i nedostatka uporedivih podataka tokom vremena.

Učinjeni izbori vezano za vremenski okvir koji je korišćen za studiranje i način na kojem je ravnopravnost polova operacionalizovano jasno limitiraju nalaze istraživanja i njenu uopštenost. Prvo, odluka da se ne upoređuju podaci od procesa pre-pristupanja zbog nedostatka podataka značajno podriva sposobnost da identifikuje uticaj koje proces pre-pristupanja može imati na ove pokazatelje. Drugo, izabrani pokazatelji ne mogu biti najbolje mere za ravnopravnost polova. Čitaoci trebaju imati ova ograničenja na umu.

Sprovedeno u 2016. godini, ovo istraživanje je obuhvatilo pomešane metode, uključujući: brzo preispitivanje postojećeg relevantnog pravnog okvira; istraživanje vezano za uticaj koji je pridruživanje EU-u imalo nad ravnopravnost polova u drugim zemljama; statističke analize o ključnim pokazateljima koji se odnose na ravnopravnost polova i konsultacije sa aktivistima i službenicima na Kosovu.

Većina podataka su uzeta od Eurostat-a ili EIRP, ukoliko drukčije nije navedeno. Modeli linearne regresije pomešanog efekta sa zemljom kao slučajna promenjiva su korišćeni kako bi procenili interakciju između promena u pokazateljima tokom vremena, po polu i statusu članstva EU-a. svi modeli su uključili jedan termin interakcije između pola i statusa EU-a. U ovom radu, termin „značajan“ pokazuje da je statistički značajna veza na $p < 0.05$ identifikovana. U nekoliko slučajeva, zemlje su demonstrirale poboljšanje u ravnopravnosti polova tokom vremena, ali nikakva statistički značajna veza nije postojala sa pridruživanjem EU-a tokom ispitanog perioda. Pošto se ovo istraživanje fokusiralo na potencijalni uticaj pridruživanju EU-a, bilo je van opsega ovog konkretnog istraživanja da istraži kako su drugi faktori van pridruživanja u EU mogli da utiču na ove promene. To mogu biti oblasti za buduće istraživanje.

o ovom dokumentu

Ovaj rad je počeo sa kratkom istorijom EU i i aspiracijama zemalja zapadnog Balkana za članstvo u EU.¹⁰ Ukratko ispituje glavni zakona o ravnopravnosti polova EU, sa fokusom na direktivama EU od značaja za Kosovo. Zatim, rad analizira položaj žena, muškaraca i rodne ravnopravnosti pre i posle ulaska u EU, sa fokusom na pomenutim dimenzijama: političko učešće, obrazovanje, zdravstvo, siromaštvo, zapošljavanje, rodni nivo plata i brigu o deci.¹¹ U svakom delu ovog rada je prikazan kratak pregled trenutnog stanja na Kosovu kako bi se obezbedio kontekst na koji način se Kosovo poredi sa zemljama EU. Gde je to bilo moguće, date su preporuke ili logični zaključci vezani za proces učlanjenja Kosova u

⁹ Ovo je jedini pokazatelj koji je ispitan za koje Kosovo nema podatke, ali je izabran jer Kosovo može ponovo da bude u stanju da prikuplja takve podatke kao dao napora da se osnuje EU Indeks o ravnopravnosti polova. Smatralo se važnim takođe, imajući u vidu istoriju u odnosu sa EU-om.

¹⁰ Izraz "Zapadni Balkan" se koristi kao u parlamentu EU. Taj termin se koristi kada se govori o Hrvatskoj, Albaniji, Bosni i Hercegovini, Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji, Kosovu, Crnoj Gori i Srbiji (Evropski parlament, "Fact Sheets o Evropskoj uniji: Zapadnom Balkanu", prestupljeno 3. decembra 2016 na: http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/displayFtu.html?ftuld=FTU_6.5.2.html).

¹¹ Pored ovih područja u kojima je rodna ravnopravnost ovde ispitana, postoje i druga važna pitanja tokom ravnopravnosti polova, nasilje u porodici, seksualno uznemiravanje i penzije. Međutim, dostupni podaci nisu dovoljni da bi omogućili poređenje promena koje su se mogle pojaviti pre i posle ulaska u EU.

EU. Nakon toga. Kasnije, kvantitativni podaci u kontekstu kratkog pregleda kritičnih procena procesa pridruživanja EU i njegovog uticaja na ravnopravnost polova, posebno u nekim državama članicama. Na kraju, ovaj rad razmatra zaključke koji se mogu izvuc i iz ovog konkretnog istraživanja, pružajuc i neke tačke koje treba uzeti u obzir u procesu učlanjenja Kosova u EU.

Kratka istorija Evropske Unije

1952 godine Belgija, Francuska, Zapadna Nemačka, Italija, Luksemburg i Holandija su osnoval Ugovor o Evropskoj Zajednici za Ugalj i Čelik (ECSC) stvarajući početnu osnovu za EU. Godine 1957, iste zemlje su osnoval Evropsku Ekonomsku Zajednicu (EEZ). Danska, Irska i Velika Britanija SU se pridružile 1973. godine, zatim Grčka (1981), Portugal i Španije (1986.). Nakon toga, Ugovorom iz Mاستrihta stvorena je EU 1993. godine i predstavljeno evropsko građanstvo. Tim dvanaest zemalja pridružile su se i Švedska, Austrija i Finska u 1995. U 2004. godini, deset drugih zemalja ušle u EU: Kipar, Češka, Estonija, Mađarska, Latvija, Litvanija, Malta, Poljska, Slovačka i Slovenija. Bilo je to najveća i prva istočna ekspanzija. Bugarska i Rumunija pridružile su se 2007. godine. Zemlja koja se nedavno pridružila je Hrvatska u 2013. godini, čime je ukupan broj članica EU povećan do 28. članica od 2016. godine.

Svaka zemlja koja želi da uđe u EU treba da bude u skladu sa uslovima i principima utvrđenim Ugovorom o Evropskoj Uniji. Zemlje moraju da ispune određene kriterijume za prijem. Ovi kriterijumi (poznati kao kriterijumi iz Kopenhagena) su:

stabilnost institucija koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, ljudska prava i poštovanje i zaštita manjina; funkcionalna tržišna ekonomija i sposobnost da se nosi sa pritiskom i tržišnim snagama unutar EU konkurentna; sposobnost da preuzme obaveze članstva, uključujući i sposobnost da efikasno sprovedu pravila, standarde i politike koje čine telo prava EU ('acquis'), kao i pridržavanje ciljeva političke, ekonomske i monetarne unije.¹²

Članstvo u EU u regionu Zapadnog Balkana

U 2003. godini, u Solunu je održan prvi Samit EU za zapadni Balkan. Samit je okupio zemlje članice EU i zemlje kandidata za članstvo u EU. Na tom samitu je usvojena zajednička deklaracija koja, između ostalog, pozdržava usvajanje Solunske agende za zapadni Balkan. EU je ponovila svoju podršku članstvu zemalja Zapadnog Balkana u EU. Trenutno, Albanija, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Crna Gora, Srbija i Turska su kandidati za članstvo u EU. Bosna i Hercegovina je zvanično podneli zahtev za članstvo u februaru 2016¹³, dok se Kosovo vidi kao potencijalni kandidat. Međutim, Kosovo je i dalje neizvesna sa odnosima sa EU, jer pet država članica EU još uvek ne priznaju Kosovsku državnost.¹⁴

Acquis EU-a o ravnopravnosti polova

Prema Burri i Prechal, 'Termin „Acquis EU-a o ravnopravnosti polova“ odnosi se na sve relevantne odredbe sporazuma, zakonodavstvo i na praksu Evropskog suda pravde (ECJ) u odnosu na ravnopravnost polova'.¹⁵ Zemlje moraju posedovati kapacitet za efektivnu primenu pravila, standarda i politika koje su u skladu sa *Acquis-om* EU-a o ravnopravnosti polova. Ovaj deo navodi glavne odredbe sporazuma EU-a, zakonodavstvo i praksu prema *acquis-u* EU-a o ravnopravnosti polova, koje Kosovo treba da nastoji da sprovede:

¹² Eur Leks (pristup pravu EU), 'kriterijumi za pristupanje (kriterijumi iz Kopenhagena) ', na: http://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accesion_criteria_copenhagen.html.

¹³ Evropska komisija, "Zajednička izjava visokog predstavnika / potpredsednikom Federika Mogerini i komesara Johannes Hahn, povodom zahteva za članstvo Bosne i Hercegovine", u 2016.

¹⁴ Evropska Komisija, 'European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations: Kosovo', na: http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/kosovo/index_en.htm.

¹⁵ Susanne Burri i Sacha Prechal, *Zakon EU-a o ravnopravnosti polova*, ažuriranje 2013, str. 1.

- Sporazum o funkcionisanju Evropske unije uspostavlja princip jednakih zarada za žene i muškarce.¹⁶ Odluka ECJ-a iz 1976 godine utvrdila je da ovaj princip nije samo ekonomski, nego i društveni,¹⁷ a potom da njen društveni cilj ima prednost nad svojim ekonomskim ciljem.¹⁸ Sud je dalje zaključio da je jednaka plata osnovno ljudsko pravo.¹⁹
- Povelja o osnovnim pravima Evropske unije koja, između ostalog, zabranjuje diskriminaciju na osnovu roda i priznaje pravo na jednakost u svim oblastima.²⁰
- Direktiva o jednakoj zaradi za muškarce i žene (75/117) pokriva primenu principa jednakih zarada za muškarce i žene, imajući za cilj da eliminiše diskriminaciju na osnovu roda, u odnosu na plaćanje.²¹
- Lisabonski sporazum ističe značaj nediskriminacije i jednakosti, kao osnovni principi prava EU-a.²²
- Direktiva o jednakom tretmanu muškaraca i žena u zapošljavanju (76/207) ima za cilj da stavi na snagu u državama članicama princip jednakog tretmana za muškarce i žene 'vezano za pristup zapošljavanju, uključujući unapređivanje i u stručnom obučavanju, uslovima rada uslovima i socijalnom osiguranju'.²³ Kasnije je izmenjeno i dopunjenom Direktivom 2002/73/EC o jednakom tretmanu za muškarce i žene u pristupanju zapošljavanja, stručnog obučavanja, unapređenja i uslovima rada.
- Direktiva o jednakom tretmanu muškaraca i žena u Stručnim šemama socijalnog osiguranja (86/378) ima za cilj da primeni stručne šeme socijalnog osiguranja, princip jednakog tretmana za muškarce i žene.²⁴ Direktiva je kasnije izmenjena i dopunjena Direktivom 96/97/EC o jednakom tretmanu muškaraca i žena u stručnim šemama socijalnog osiguranja.
- Direktiva o teretu dokazivanja (97/80) ima za cilj da osigura da mere koje su uzete od država članica za primenu principa jednakog tretmana, su napravljene efikasnijim, 'kako bi omogućili svim osobama koje smatraju da im je učinjena nepravda zato što princip jednakog tretmana nije primenjen nad njima da svoje pravo utvrde u sudskim postupcima nakon mogućeg obraćanja kod drugih nadležnih organa'.²⁵
- Direktiva o primeni principa jednakog tretmana između muškaraca i žena angažovanih u nekoj aktivnosti u samo-zaposlenom kapacitetu, ima za cilj da stavi na snagu princip jednakog tretmana između samo-zaposlenog muškarca i žene.²⁶
- Direktiva o trudnim radnicama (92/85/EEC) ima za cilj da zaštiti zdravlje i bezbednost žena na radnim mestima 'dok su trudne ili nakon što su nedavno rodile, i žene koje doje'.²⁷

¹⁶ Sporazum o funkcionisanju Evropske unije, član 157. (bivši član 119. EEC, bivši član 141. EC), 1958.

¹⁷ ECJ, 8 April 1976, Slučaj 43/75 Gabrielle Defrenne v Société Anonyme Belge de Navigation Aérienne Sabena [1976] ECR 455 (Defrenne II).

¹⁸ ECJ, 10 Februar 2000, Slučaj C-50/96 Deutsche Telekom AG, formerly Deutsche Bundespost Telekom v Lilli Schröder [2000] ECR I-743 (Schröder).

¹⁹ ECJ, 15 Jun 1978, Slučaj 149/77, Gabrielle Defrenne v Société Anonyme Belge de Navigation Aérienne Sabena [1978] 1365 (Defrenne III).

²⁰ Povelja o osnovnim pravima evropske unije (2000/C 364/01), član 21. i 23. na:

http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

²¹ Direktiva saveta 75/117/EEC od 10. februara 1975. godine o usklađivanju zakona država članica vezano za primenu principa jednakog plaćanja za žene i muškarca.

²² Ministarstvo stranih poslova i Komonvelta, „Konsolidovani tekstovi EU sporazuma, izmenjeni i dopunjeni Lisabonskim sporazumom”, Konsolidovana verzija sporazuma Evropske unije, 2008, član 2. na:

https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/228848/7310.pdf.

²³ Direktiva saveta 76/207/EEC od 9. februara 1976. o primeni principa jednakog tretmana muškaraca i žena, vezano za pristup na zaposlenje, stručno obučavanje i unapređivanje i uslovima za rad.

²⁴ Direktiva saveta 86/378/EEC od 24. July 1986 o primeni principa jednakog tretmana muškaraca i žena u profesionalnim šemama socijalnog osiguranja.

²⁵ Direktiva saveta 97/80/EC od 15. Decembra 1997. o teretu dokazivanja diskriminacije zasnovanom na osnovu pola.

²⁶ Direktiva saveta 86/613, koji je zamenjen Direktivom 2010/41, Pregled direktive 2010/41/EU.

²⁷ Direktiva saveta 92/85/EEC od 19 Oktobra 1992. o uvođenju mera za podsticanje bezbednosti i zdravlja na poslu za trudne radnice i radnice koje su nedavno rodile ili koje doje.

- Direktiva 2000/43/EC koja primenjuje princip jednakog tretmana između lica bez obzira na rasno ili etničko poreklo koja je prepoznala da 'žene su često žrtve višestruke diskriminacije'.²⁸
- Direktiva roditeljskog odmora zaključuje da svi radnici, muškarci i žene, bez obzira na vrstu zaposlenosti, imaju pravo na roditeljski odmor.²⁹
- Direktiva o jednakom tretmanu žena i muškaraca u pristupu i snabdevanju dobara i usluga (2004/113) osniva okvir kako bi suoči sa rodnom diskriminacijom u pristupu i snabdevanju dobara i usluga u javnim i privatnim sektorima.³⁰
- Direktiva 2006/54/EC o primeni principa o jednakim mogućnostima i jednakom tretmanu muškaraca i žena, u pitanjima zapošljavanja i zanimanja, stupila je na snagu 2009. godine. ova direktiva je takođe poznata kao Preoblikovana direktiva, i pridružila se postojećim direktivama o ravnopravnosti polova.³¹ Preoblikovana direktiva definiše pojmove direktne i indirektno diskriminacije, uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja, kao i pitanja jednakih plata i jednakog tretmana. Ona uključuje odredbe vezano za pravne lekove i kazne, teret dokazivanja, žrtvovanje, promovisanje jednakog tretmana kroz tela za ravnopravnost, socijalni dijalog i dijalog sa Nevladinim organizacijama (NVO-ima).³²
- Direktiva o sprečavanju i borbi protiv trgovine ljudima i zaštiti žrtava (2011/36/EU) utvrđuje zajednička pravila za počiniocima krivičnog dela trgovanja ljudima i za kažnjavanje počilaca. Takođe pruža mere za sprečavanje trgovine ljudima i za jačanje zaštite žrtava.³³

Naime, veći deo EU *acquis-a* odražava jednaki tretman i nediskriminaciju na poslu. Direktive se ne bave eksplicitno sa drugim oblastima gde polne nejednakosti mogu postojati, kao što je vezano za obrazovanje ili zdravstvo. To može značiti da usvajanje i primena EU *acquis-a* o ravnopravnosti polova kao deo pristupanja EU-u, ne može imati nikakav uticaj na ove pojedinačne sektore. Pošto je bilo van opsega ovog rada da izvrši pregled pravnog okvira Kosova i njenih usklađivanja sa EU *acquis-om* o ravnopravnosti polova, ovo je važna oblast za dalje istraživanje. EU *acquis* o ravnopravnosti polova pruža značajan okvir i kontekst za raspravljavanje o kosovskom procesu pristupanja EU-u iz perspektive ravnopravnosti polova.

Kosovo i pridruživanje EU-u

Kosovo je u procesu pristupanja EU-u. Skupština Republike Kosovo je ratifikovala SSP u novembru 2015. godine. Nikakva polna analiza nije sprovedena kako bi informisali SSP; ravnopravnost polova i prava žena su jedva predstavljena u ovom sadržaju.³⁴ Ministarstvo za Evropske Integracije (MEI) je razvila Nacionalni plan za sprovođenje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (NPSSP), koji je glavni politički dokument za usmeravanje rada kosovskih institucija u pravcu pristupanja EU-a. Međutim, polna pitanja su nedovoljno predstavljena unutar istog, i dokument ne obraća dovoljno pažnju o pravima žena.

²⁸ Direktiva saveta 2000/43/EC od 29 June 2000 o primeni principa jednakog tretmana između osoba bez obzira na rasno ili etničko poreklo.

²⁹ Direktiva saveta 96/34, koja je zamenjena Direktivom 2010/118, Pregled Direktive saveta 2010/18/EU.

³⁰ Direktiva saveta 2004/113/EC od 13. Decembra 2004. godine o primeni principa jednakog tretmana između muškaraca i žena u pristupu i snabdevanju dobara i usluga.

³¹ Ova Direktiva je inkorporisana u Direktivi 76/207/EEC izmenjena i dopunjena Direktivom 2002/73/EC4 o jednakom tretmanu za muškarce i žene u pristupu zaposlenju, profesionalnoj obuci i unapređivanju i uslovima rada, Direktiva 86/378/EEC, izmenjena i dopunjena Direktivom 96/97/EC6 o jednakom tretmanu muškaraca i žena u profesionalnim šemama socijalnog osiguranja, Direktiva 75/117/EEC o jednakim platama između muškaraca i žena i Direktiva 97/80/EC o teretu dokazivanja (Susanne Burri i Sacha Prechal, *Transpozicija Direktive preoblikovana 2006/54/EC*, 2009).

³² Ibid.

³³ Direktiva 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Saveta, od 5. Aprila, 2011. o sprečavanju i borbi protiv trgovine ljudima i zaštiti svojih žrtava, i zamena Okvirne direktive Saveta 2002/629/JHA.

³⁴ Jedine dve reference za žene u dokumentu, odnosi se na jednake mogućnosti (u zaposlenju) i uslovima za rad za žene (član 106.). Ne postoji ni jedno pominjanje ravnopravnosti polova.

U skladu sa Zakonom o ravnopravnosti polova na Kosovu, svi zakoni i politike trebaju uzeti u obzir potrebe i interes različitih žena i muškaraca.³⁵

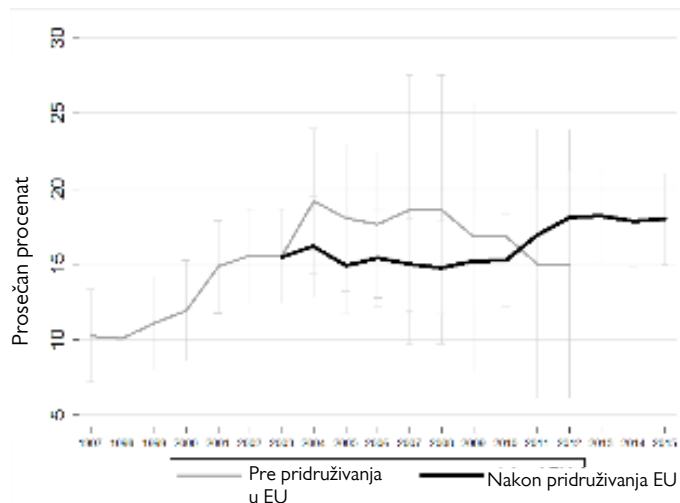
Uticaj pristupanja EU-u o rodnoj ravnopravnosti

Ovaj deko koristi statističku analizu na nekoliko različitih pokazatelja ravnopravnosti polova kako bi cenio meru u kojoj je pristupanje EU-u moglo da doprinese za ravnopravnost polova u državama članicama EU-a.³⁶ Države centralne i istočne Evrope (CIE) i države jugoistočne Evrope (JIE) koje su se pridružile EU-u su odvojeno analizirane o tome da li je ulazak u EU uticalo ravnopravnost polova različito u ovim posebnim regionima. Države CIE obuhvataju: Bugarsku, Hrvatsku, Češku Republiku, Estoniju, Mađarsku, Letoniju, Litvaniju, Poljsku, Rumuniju, Slovačku i Sloveniju.³⁷ Države JIE su definisane da uključuju: Bugarsku, Hrvatsku, Kipar, Grčku, Rumuniju i Sloveniju.³⁸

Svaki deo koji prati učešće u politici, obrazovanje, zaposlenost razliku u platama po polovima, siromaštvo, zdravstvo i brigu o deci počinje sa ispitivanjem kako je pristupanje EU moglo da utiče na ravnopravnost polova za zemlje koje su ušle u EU. Potom, trenutna situacija na Kosovu vezano za taj termin, opisan je ukratko i donete su relevantne konstatacije. Učešće u politici jedan od pokazatelja ravnopravnosti polova je jednako učešće žena u političkim procesima, uključujući uloge donošenja odluka.³⁹

Povećanje učešća u ovom slučaju obično dokazuje porast u ravnopravnosti polova. U 2015. godini, prosečno, žene su činile 26% narodnih skupština u EU-u. Žene su držale 28% ministarskih položaja; i sedam procenta zemalja članica su imale žene kao premijere država. Većina evropskih država apliciraju polne kvote koje se razlikuju u dizajnu i nameri. Zemlje koje su primenili ove kvote su primetile vidljiv porast učešća žena u politikama i kao rezultat toga i porast u jednakosti polova. Od svih zemalja koje su pristupile EU-u nakon 2000. godine, jedino Bugarska, Estonija i Letonija nemaju polne kvote u svojim zakonodavstvima. Generalno, došlo je do povećanja u procentu gde su žene predstavljene u narodnim skupštinama (vidi tablu 1).⁴⁰ U proseku, od 1997. godine, procenat žena

Tabla 1. Žene predstavnice u narodnim skupštinama zemalja članica EU-a (%)

³⁵ Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 05/L-020 o ravnopravnosti polova, član 5. (stav 1.3).

³⁶ Za dalje informacije o metodologiji, molimo Vas pročitajte uvod. Za analizu država članica EU-a, o individualnom i zajedničkom napretku u pravcu jednakosti tokom vremena, pročitajte Indeks o polnoj jednakosti EIGE, na: <http://eige.europa.eu/rdc/eige-publications/gender-equality-index-2015-measuring-gender-equality-european-union-2005-2012-report>.

³⁷ Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) takođe uključuje Albaniju u svojoj definiciji CIE-a (OECD, 'Rečnik statističkih termina: Centralne i istočne zemlje Evrope', ažurirano 2 novembra, 2001, na: <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=303>). Pošto Albanija još uvek nije država članica, nije imalo osnove za upoređivanje i kao rezultat toga, nije uključena u analizu.

³⁸ Anastasios Karasavoglou, Serdar Ongan i Persefoni Polychronidou, *EU Kriza i uloga periferije, Švajcarska*, 2015, str. 47.

³⁹ Podaci za ovog pokazatelja su uzeti od Među-parlamentarne unije, na: <http://www.ipu.org/english/home.htm>.

⁴⁰ Ova analiza je osnovana na podacima iz sledećih zemalja: Kipar, Češka republika, Estonija, Mađarska, Letonija, Litvanija, Malta, Poljska, Slovačka, Slovenija, Bugarska, Rumunija i Hrvatska.

u narodnim skupštinama je povećan za 0.5 procenta u bodovima svake godine.⁴¹ ipak, tokom perioda ispitivanja, pristupanje EU-u ne izgleda da je imalo značajan uticaj u predstavljanju žena u narodnim skupštinama u kratkom periodu. Nije imalo nikakvog značajnog porasta u predstavljanju žena od 2012. godine. Kao što tabla 1 ilustruje, žene i muškarci ostaju neravnopravno predstavljeni u narodnim skupštinama.

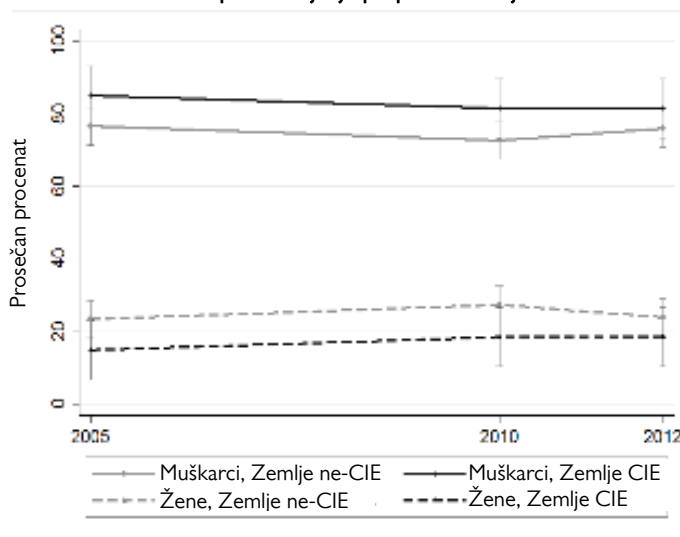
Neke Istočnoevropske zemlje su svedočile smanjenje učešća žena u narodnim skupštinama. Na primer, trenutno učešće žena u Bugarskoj skupštini je 20.4%, što je blagi pad od 21.4% u 2007. godini, kada je Bugarska ušla u EU, i značajno smanjenje od 2001. godine kada su žene sastojale 26.2% skupštinu. Nakon što je Rumunija ušla u EU u 2007. godini, učešće žena u Predstavničkom domu je povećano od 9.4% u 2007. godini na 13.7% u 2015. godini. Međutim, učešće žena u Senatu je palo od 10.2% na 7.7%. Iako je ukupan broj žena koje su bile deo hrvatskih parlamentarnih izbora porastao od 24% kandidata u 2000. godini na 41% u 2015. godini, u novembru 2015. godine, žene su primile samo 15.2% mesta.⁴² Hrvatska nije imala ovoliko nisko učešće žena od 1999. godine kada su žene imale 7.9% učešća u skupštini. Međutim, generalno, učešće žena u narodnim skupštinama nije bilo značajno različito nakon ulaska u EU-u.

Zastupljenost žena u ministarstvima je ostalo prilično konzistentno od 2005. do 2012. godine⁴³ U proseku, 77% ministara su bili muškarci i 23% su bile žene u EU. Zastupanje žena među ministrima je značajno manje u državama CIE i JIE, gde su u proseku 17% ministara bile žene.

Žene na Kosovu nastavljaju da budu nedovoljno zastupljene na položajima donošenja odluka. Trenutno, žene imaju 32.5% mesta u skupštini. Jedino tri žene su ministri, od 21. (14%). Od 33. Predsednika Opština, samo je jedna žena. Zakon o opštim izborima ima rodnu kvotu, koja zahteva da žene zastupaju 30% od svih kandidata na listi kandidata političkih partija.⁴⁴ Ovaj zakon nije u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti polova koji predviđa jednako učešće žena i muškaraca na svakom nivou donošenja odluka u političkom i javnom životu, koje je definisano kao 50%.⁴⁵

Kao zaključak, EU nema obavezujuće politike vezano za zastupanje žena u politici. Ulazak u EU samo po sebi, kada je studirano u ovom periodu, ne izgleda da je povećalo ravnopravnost polova u odnosu na političko učešće. Kosovo već ima pravni okvir na mesto, u pravcu povećanja i unapređenja ravnopravnosti polova u političkom učešću. Bolje usklađivanje Zakona o javnim izborima sa Zakonom o ravnopravnosti polova može doprineti u unapređenju promovisanja učešća žena u politici, uključujući položaje donošenja odluka.

Tabla 2. Ministarsko predstavljanje po polu u zemljama CIE

⁴¹ 'Procentni poen' je razlika između dva procenta.

⁴² Hina, 'Croatia ranked 92nd by percentage of women in parliament', Europe Balkan Latest News, juli 2016, na: <https://eblnews.com/news/croatia/croatia-ranked-92nd-percentage-women-parliament-30658>.

⁴³ Na osnovu analize sledećih zemalja: Austrije, Belgije, Bugarske, Hrvatske, Kipra, Češke Republika, Danske, Estonije, Finske, Francuske, Nemačke, Grčke, Mađarske, Irske, Italije, Letonije, Litvanije, Luksemburga, Malte, Holandije, Poljske, Portugalije, Rumunije, Slovačke, Slovenije, Španije, Švedske i Velike Britanije.

⁴⁴ Zakon br. 03 / L-073 o opštim izborima u Republici, Član 27.

⁴⁵ Zakon o ravnopravnosti polova, Član 3 (1.10).

Obrazovanje

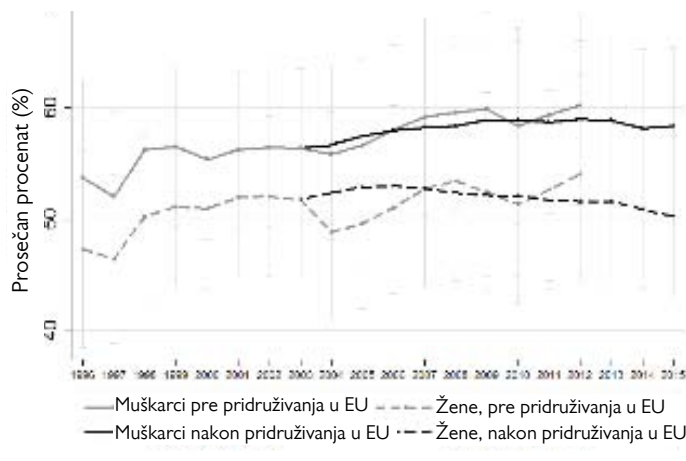
Ovaj deo istražuje rodnu ravnopravnost u pristupu obrazovanju. Pre pridruživanja u EU, u proseku, 51,3% žena je imalo završenu srednju školu.⁴⁶ Nakon pridruživanja u EU, to se samo neznatno povećalo na 51,8%. Za muškarce, prosečni procenat sa završenom srednjom školom je pre ulaska u EU iznosio 56,4%, a nakon ulaska u EU 58,3%. Manji broj žena je imao završenu srednju školu u odnosu na muškarce; u proseku, žene su u procentima za 5,1 bodova bile niže od muškaraca. U principu, nije bilo značajne razlike u tom vremenskom periodu u procentu žena i muškaraca sa završenom srednjom školom.

S osvrtnom na pojedine zemlje koje nisu uključene u gore pomenutoj statističkoj analizi ili grafikonu 3, Grčka, Italija, Luksemburg, Portugalija i Velika Britanija su imale najmanje 10% povećanja procenta žena sa završenom srednjom školom od 1995. godine. Međutim, nije jasno da li se to može pripisati ulasku u EU, pošto su se ove zemlje pridružile EU pre 1995. godine, dok su podaci bili nedostupni da se proučava period pre pridruživanja.

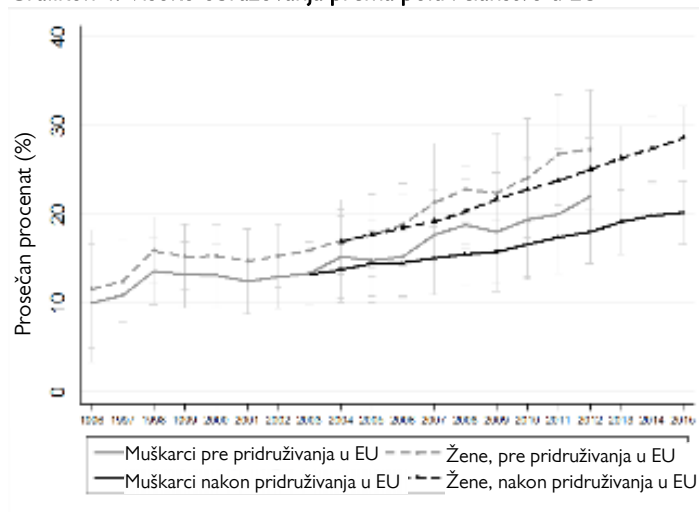
Trend je bio sličan u zemljama Centralne i Istočne Evrope. U proseku, procenat žena sa završenom srednjom školom je bio 6,9 procentnih bodova niži nego kod muškaraca. Nakon ulaska u EU, taj procenat sa srednjom školom je bio u proseku 1,6 procentnih poena viši. Međutim, ova promena je bila očiglednija za muškarce nego za žene. Za žene, prosečni procenat sa srednjom školom pre ulaska u EU je bio 55,4%, a nakon ulaska u EU 55,9%. Za muškarce, prosečni procenat sa srednjom školom pre ulaska u EU je bio 61,6%, a nakon ulaska u EU 63,2%. Ovo ukazuje da je razlika između žena i muškaraca malo porasla u periodu proučavanja.

Barem od 1996. godine, žene su predstavljale većinu sa univerzitetskom diplomom u EU. Došlo je do povećanja procenta žena sa visokim obrazovanjem u EU. Pored toga, procenat žena sa visokim obrazovanjem je brže povećan nego kod muškaraca. Zanimljiva karakteristika je Kipar, gde se stopa žena koje su završile univerzitetsko obrazovanje udvostručila sa 31,5% u 2000. godini na 60,5% u 2015. godini. Međutim, u zemljama koje smo proučavali, u proseku nije bilo značajne razlike u procentu osoba sa višom školom u periodu neposredno pre i odmah nakon ulaska u EU. Ni zemlje jugoistočne Evrope, a ni Centralne i Istočne Evrope, nisu imale statistički značajne razlike u povećanju višeg

Grafikon 3. Procenjeni procenat građana sa srednjom školom prema polu i članstvu u EU

Grafikon 4. Visoko obrazovanja prema polu i članstvo u EU

⁴⁶ Ova analiza je zasnovana na podacima iz sledećih zemalja: Bugarske, Hrvatske, Kipra, Češka, Estonija, Mađarska, Latvija, Litvanija, Malta, Poljska, Slovačka, i Slovenia.

obrazovanja koje su se izgleda odnosile na ulazak u EU u kratkom roku. Razlika između žena i muškaraca se izgleda proširila u periodu u kojem smo proučavali.

Pošto se to nije proučavalo vremenom, danas su žene pre-zastupljene u sektorima koji su povezani sa tradicionalnim društvenim ulogama žena, kao što su zdravstvo, socijalna zaštita, humanističke nauke, umetnost, nastava i obrazovanje.⁴⁷ U 2012. godini, muškarci čine većinu diplomiranih u inženjeringu, proizvodnji i izgradnji. Učešće žena i muškaraca je najviše uravnotežen u poljoprivredi i veterinarstvu.

Kosovo ima mnogo niže nivoe obrazovanja od proseka EU. Prema popisu stanovništva 2011. godine, 31,3% stanovnika Kosova je završilo srednju ili dodatnu školu, oko 15 procentnih poena manje nego prosek EU u 2015. Pored toga, razlika između žena i muškaraca je veća na Kosovu nego u EU; 39,8% muškaraca su završili barem srednju školu u poređenju sa 22,7% žena. Od 2011. godine, samo 4,9% stanovništva Kosova je imalo bečelor diplomu, master ili doktoraturu, uključujući 6,0% muškaraca i 3,8% žena.⁴⁸ U školskoj godini 2015/2016, oko 45,8% aktivnih studenata na državnim univerzitetima na Kosovu su bili muškarci, a 54,1% žene. U privatnim fakultetima, 41,7% učenika je bilo žena i 58,2% muškaraca.⁴⁹ Iako broj malo varira iz godine u godinu i među univerzitetima, izgleda da žene u većoj stopi diplomiraju na državnim fakultetima od muškaraca.⁵⁰ Na primer, tokom školske godine 2012-2015, više žena (57%) je diplomiralo u najvećem državnom univerzitetu na Kosovu, Univerzitetu u Prištini, od muškaraca (43%).⁵¹

Kao u EU, nekoliko edukativnih programa je i dalje podeljeno po polu. Na primer, u poslednjih nekoliko godina na Univerzitetu u Prištini, žene su stalno činile većinu diplomiranih u filozofiji, filologiji, ekonomiji i medicini, dok su muškarci predstavljali većinu u arhitekturi i inženjeringu, poljoprivredi i sportu.⁵² Slične tendencije su postojale i u drugim državnim univerzitetima na Kosovu. Ako ravnoteža žena i muškaraca nije kvalifikovana u svim zanimanjima, to može da doprinese nedovoljnoj rodnoj ravnopravnosti u pojedinim sektorima u kojima su žene ili muškarci nedovoljno zastupljeni.

EU ima ograničene nadležnosti u pitanjima koja se odnose na obrazovanje, što je odgovornost nacionalnih vlada. Ovo može delimično objasniti zašto članstvo u EU ne izgleda da je povezano sa poboljšanjima postignutim u obrazovanju, barem za period kada se proučavalo. Međutim, u odnosu na rad i politike zapošljavanja, EU će moći da utiče na promene i u obrazovanju. Na Kosovu, EU je uticala preko izveštaja o zemlji. U izveštaju o Kosovu 2015, Evropska komisija (EK) je identifikovala nedostatak transparentnosti, institucionalne politizacije i nesklad između oblasti potreba obrazovanja i tržišta rada, kao probleme sa kojima se suočava obrazovni sistem Kosova.⁵³ Pored toga, kao deo procesa pridruživanja EU, EU obezbeđuje sredstva za podršku reforme, uključujući u pravcu rešavanja problema koji su identifikovani u Izveštaju o Kosovu. Na Kosovu, Instrument za pretpristupnu pomoć (IPA) može finansirati programe koji se odnose na sektor obrazovanja na Kosovu. S obzirom na trenutnu rodnu segregaciju u obrazovnim programima, takva podrška može uključivati programe za podsticanje bolje rodne ravnoteže u programima u kojima su žene ili muškarci nedovoljno zastupljeni.

⁴⁷ EIGE, 'Peking +20: Platforma za akciju (Pekinske platforme) i Evropske unije oblast B: Obrazovanje i obuka žena, pristupljeno 3. decembra 2016, na:

http://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/B_MH0415022ENC.pdf.

⁴⁸ Izračunato od strane MŽK koristeći Kosovsku agenciju za statistiku (KAS), popis 2011, 'Podaci KAS: popis 2011'.

⁴⁹ Procenat učenika trenutno upisanih je izračunat na osnovu podataka iz sledećih državnih univerziteta: Peć, Priština, Mitrovica, Gnjilane, Đakovica i Prizren. MŽK je računala na osnovu podataka iz KAS, *Statistika o obrazovanju na Kosovu 2015/2016*.

⁵⁰ Donjeta Morina i Nicole Farnsworth za MŽK, *Budžetiranje za bolje obrazovanje*, Priština: MŽK, 2016.

⁵¹ KAS, Statistike o obrazovanju 2012/2013, 2013/2014 i 2014/2015.

⁵² Morina i Farnsworth za MŽK, *Budžetiranje za bolje obrazovanje*.

⁵³ EK, *Kosovo* 2015 Izveštaj*, Brisel: EK, 2015, str. 46.

Zapošljavanje

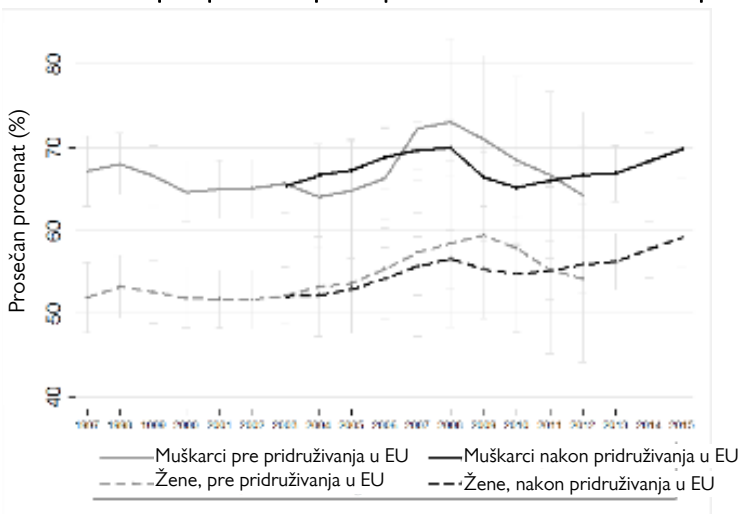
Iako stopa zaposlenosti varira u zemljama članicama Evropske unije, ukupna stopa zaposlenosti žena je značajno povećana u proseku za 0,4 procentna poena godišnje. Zbog toga, stopa zaposlenosti za žene nakon ulaska u EU je bila u proseku 1,3 procentnih poena viša nego pre pristupanja. Međutim, stopa zaposlenosti za žene je konzistentno niža nego kod muškaraca. U 28. država članica EU, od 2014. godine, stopa zaposlenosti žena je u proseku bila 59,6% u odnosu na 70,1% za muškarce.⁵⁴ U proseku, stopa zaposlenosti za žene je 15,2 procentnih poena niža nego kod muškaraca. Nije bilo značajne promene u stopi zaposlenosti u periodu neposredno pre i neposredno nakon ulaska u EU.⁵⁵ Nije bilo ni značajnih promena u razlici između stope zaposlenosti žena i muškaraca.

Za zemlje jugoistočne Evrope koje su postale zemlje članice, u proseku u svim godinama, stopa zaposlenosti za žene je bila 11,3 procentnih poena niža nego kod muškaraca. U proseku, stopa zaposlenosti nakon ulaska zemalja jugoistočne Evrope u EU je bila 3,4 procentnih poena viša. Za zemlje Centralne i Istočne Evrope koje su postale zemlje članice, u proseku stopa zaposlenosti za žene je bila 10 procentnih poena niža u odnosu na muškarce.

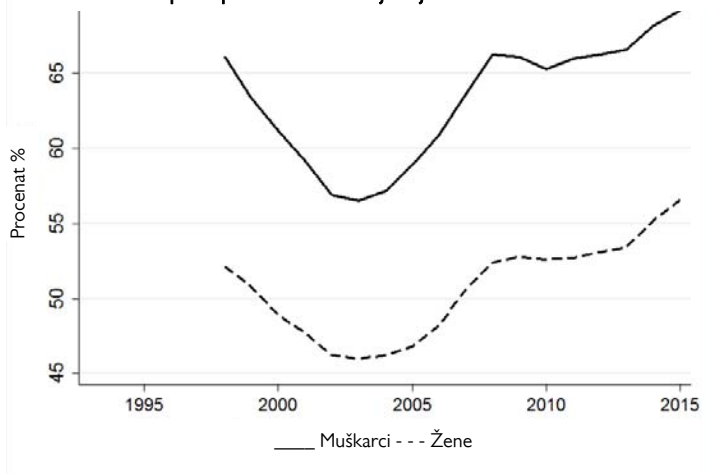
Pojedine zemlje, poput Poljske, Litvanije, Letonije i Slovačke, su svedoci povećanje stope zaposlenosti žena i muškaraca od ulaska u EU. U Rumuniji, stopa zaposlenosti za muškarce je porasla neznatno nakon što je Rumunija ušla u EU sa 64% u 2007. godini na 69,5% u 2015. godini. Međutim, i u Rumuniji i u Sloveniji, stopa zaposlenosti za žene je ostala ista. U Bugarskoj, stopa zaposlenosti za žene je malo porasla sa 57,6% u 2007. godini na 59,8% u 2015. godini.

Drugi ekonomski trendovi su mogli da podrivaju uticaj koji ulazak u EU može imati na ravnopravnosti polova u zapošljavanju. Na primer, u Poljskoj je stopa zaposlenosti opala u periodu pre ulaska u EU (vidi grafikon 6). Kada je Poljska postala članica (2004), stopa zaposlenosti je bila 46,2% za žene i 57,2% za muškarce. Od tada, stopa zaposlenosti je povećana za 56,6% za žene i 69,2% za muškarce. Prema tome, do 2008. godine, stopa zaposlenosti je izgleda skočila na istom nivou kao 1998. godine i od tada se neprekidno

Grafikon 5. Stopa zaposlenosti prema polu i članstvo u EU Membership

Grafikon 6. Stopa zaposlenosti u Poljskoj

⁵⁴ Eurostat, 'Statistike o obrazovanju', pristupljeno 3. decembra 2016, na:

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics.

⁵⁵ Na osnovu analize sledećih zemalja: Bugarske, Hrvatske, Češke Republike, Estonije, Mađarske, Letonije, Litvanije, Malte, Poljske, Slovačke i Slovenije.

povećava. Međutim, ne postoji statistički značajna razlika u zapošljavanju pre i nakon ulaska u EU, jer je u proseku, sve u svemu, stopa zaposlenosti u Poljskoj ostala slična.

Način na koji se stopa nezaposlenosti menjala vremenom se razlikuje na osnovu članstva u EU.⁵⁶ Međutim, generalno, stopa nezaposlenosti nije značajno drugačija u zemljama koje su se pridružile EU. Stopa nezaposlenosti za žene u EU nije bile značajno različita od žena u zemljama koje još nisu pristupile EU. Za zemlje jugoistočne Evrope i centralne i istočne Evrope, nije bilo značajne razlike u stopi nezaposlenosti tokom vremena baziranom na članstvu u EU. Stopa nezaposlenosti se, u proseku, nije razlikovala po polu.

Stopa nezaposlenosti u 2000. godini u državama EU je u proseku bila 10% za žene i manje od osam odsto za muškarce. Nakon 2008. godine, došlo je do ukupnog povećanja stope nezaposlenosti, verovatno zbog šire ekonomske krize. Međutim, do kraja 2013. godine, stopa nezaposlenosti među ženama i muškarcima u EU ima tendenciju da se smanjuje i dostigne 8,9% za žene i 9,2% za muškarce do kraja 2015. godine.⁵⁷ Prema tome, razlika između žena i muškaraca u vezi sa nezaposlenošću se smanjio.

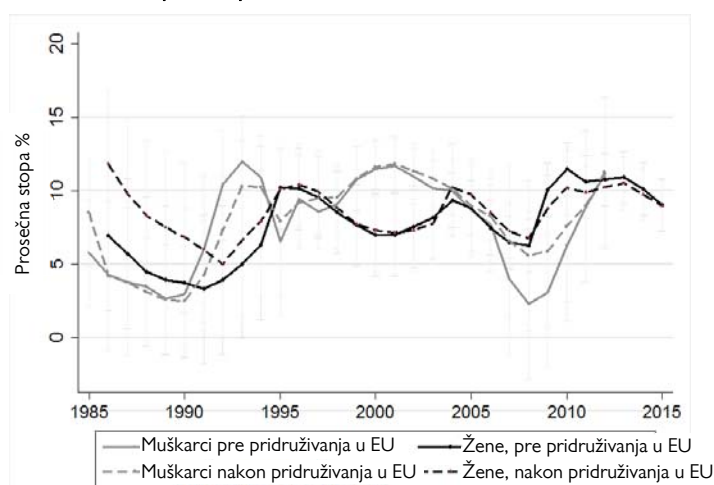
Kosovo ima najnižu stopu nezaposlenosti među ženama u Evropi: 11.3% žena i 38.7% muškaraca je bilo zaposleno na Kosovu u 2015. godini.⁵⁸ Stopa nezaposlenosti za žene je bila 36.6% i 31.8% za muškarce u 2015. godini.⁵⁹ Više mladih žena je nezaposleno (67.2%) nego mladića (54.2%).⁶⁰

U zaključku, ulazak u EU, do sada, nije imao značajan uticaj na stopu zaposlenosti za žene i muškarce, niti na smanjenju razlike između odgovarajuće stope zaposlenosti za žene i muškarce. Međutim, nejednakost između stope nezaposlenosti žena i muškarca se izgleda smanjila tokom posmatranog perioda. Jedan od razloga zašto je teško pripisati promene stope zaposlenosti ulasku u EU je da postoji veoma malo dostupnih podataka za period pre pristupanja. Osim toga, ove zemlje su imale prirodne oscilacije, a šira svetska ekonomska situacija je verovatno uticala na stope zaposlenosti. Na primer, efekti recesije su prilično vidljivi za neke zemlje. Uticaj ekonomske krize 2008. godine možda zahteva dalje proučavanje u vezi sa uticajem koji je imala na žene, muškarce i rodnu ravnopravnost.

Razlika u platama među polovima

Kao što je objašnjeno, razlika u platama među polovima kako je definisala EK je „razlika u prosečnoj bruto zaradi po satu između zaposlenih muških i ženskih”.⁶¹ Uticaj razlike u platama među polovima je dugoročan, jer znači da žene zarađuju manje u životu, što može kasnije uticati na njihovu dobrobit u životu. Pre više od 50 godina, Rimski sporazum je osnažio princip jednakih plata za žene i

Grafikon 7. Stopa nezaposlenosti

⁵⁶ Na osnovu analize sledećih zemalja: Austrije, Bugarske, Hrvatske, Kipra, Češke Republike, Estonije, Finske, Latvije, Litvanije, Malte, Poljske, Portugalije, Rumunije, Slovačke, Slovenije i Švedske.

⁵⁷ Eurostat, 'Statistike o obrazovanju', na: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics.

⁵⁸ KAS, *Rezultati ankete o radnoj snazi na Kosovu 2015*, Priština: 2016, str. 11.

⁵⁹ Isto, str. 21.

⁶⁰ Isto, str. 22.

⁶¹ Evropska komisija, *Rešavanje razlika u platama među polovima u Evropskoj uniji*, Luksemburg: 2013, str. 2. ostatak informacija u ovom paragrafu se odnose na isti izveštaj osim ako nije drugačije naznačeno.

muškarce. Iako je EU usvojila mnoge politike, strategije i zakone u tu svrhu, daleko je okončanje pitanje razlike u platama među polovima.⁶² U proseku, žene u EU dobijaju 16% niže plate od muškaraca za svaki odrađen sat. Razlika u platama među polovima varira od zemlje do zemlje. U Sloveniji, Malti, Poljskoj, Luksemburgu, Italiji i Belgiji razlika je i dalje ispod 10%. Međutim, u zemljama poput Nemačke, Austrije, Slovenije, Estonije i Češke Republike razlika iznosi preko 20 %.

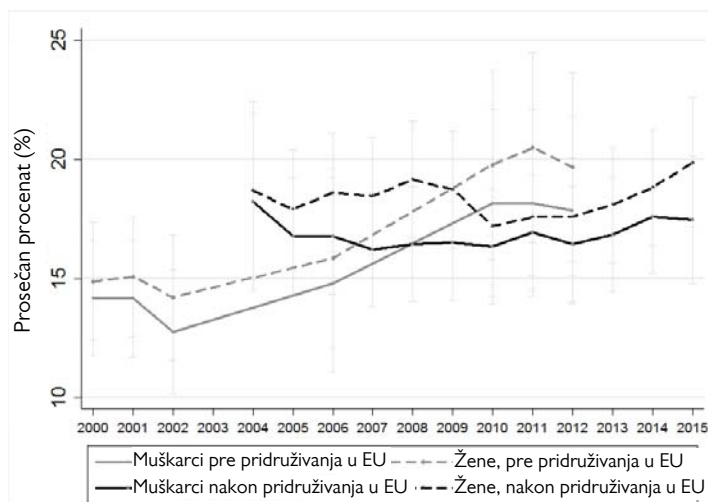
Zemlje koje su ušle u EU nakon 2000 (EU13) nisu imale neki drastičan pad u razlikama u platama među polovima.⁶³ Od 2006. godine do 2014. godine, razlika u platama među polovima u proseku je opala za 0,2% godišnje ($p < 0,001$). U proseku, nije bilo primetnih promena od 2012. godine do 2014. godine. Zemlje sa najvećim poboljšanjem su Kipar, Holandija, Slovenija i Velika Britanija. Iako je ukupna razlika u platama među polovima smanjena u poslednjoj deceniji, u nekim zemljama je porasla, i to u Portugaliji i Hrvatskoj.⁶⁴ U Mađarskoj, razlika u platama je imala postepen porast od 14,4% u 2006. godini na 20% u 2012. godini. Međutim, u poslednje dve godine, razlika je u padu za 15%. U drugim zemljama, kao što je Estonija, razlika u platama među polovima je ostala manje-više ista u poslednjih deset godina. Za zemlje koje su pristupile posle 2000. godine, razlika u platama među polovima je smanjena u proseku za 2,6% godišnje ($p = 0,001$). Možda direktive EU koje se odnose na jednaku platu za jednaki rad nisu imale neki pozitivan uticaj, mada je teško zaključiti da li postoji neki uzročno-posledični uzrok.

Kosovo nema podatke koji se odnose na razlike u platama među polovima koji bi omogućili neko poređenje. Ovo je oblast u kojoj Kosovo treba da poboljša prikupljanje i objavljivanje statističkih podataka koji se odnose na rodnu ravnopravnost.

Siromaštvo

U 2015. godini, oko 17% stanovništva EU je bilo u opasnosti od siromaštva,⁶⁵ a žene su bile u nešto većoj opasnosti od siromaštva nego muškarci. Ovo je delimično objašnjeno činjenicom da, širom Evrope, žene dobiju manju platu i rade u siromašnijim radnim uslovima u odnosu na muškarce; žene češće od muškaraca rade posao sa skraćenim radnim vremenom, imaju ugovore na određeno vreme ili odsustvo sa posla.⁶⁶ Starost je značajan faktor za izloženost riziku od siromaštva. Mladi u uzrastu od 16-24 su najviše izloženi riziku od

Grafikon 8. Izloženi riziku od siromaštva

siromaštva, posebno mlade žene u ovoj starosnoj grupi. Starije žene (preko 65) su mnogo više izložene

⁶² Witkowska je takođe našla širok spektar razlika u platama između muškaraca i žena, u različitim zanimanjima, nivoima obrazovanja i lokacijama u EU, uz konstataciju da e situacija nije brzo popravila uprkos praćenju od strane institucija EU (Dorota Witkowska, 'Razlika među polovima u tržištu rada u EU', međunarodni napredak u ekonomskom istraživanju, 19.: 4. novembra 2013. godine, str. 331-334).

⁶³ Analiza MŽK na osnovu statističkih podataka Eurostata. Zemlje uključene u analizi su bile: Bugarska, Češka, Hrvatska, Kipar, Estonija, Mađarska, Latvija, Litvanija, Malta, Poljska, Rumunija, Slovačka, Slovenija, Austrija, Belgija, Danska, Finska, Francuska, Nemačka, Grčka, Irska, Italija, Luksemburg, Holandija, Portugalija, Španija, Švedska i Velika Britanija.

⁶⁴ Evropska komisija, *Rešavanje razlika u platama među polovima* u Evropskoj uniji, 2014.

⁶⁵ Eurostata Press služba, *Saopštenje za medije: Učešće lica u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti u EU do nivoa pre krize*, 2016.

⁶⁶ EIGE, 'Peking +20: Platforma za akciju (Pekinške platforme) i Evropske unije oblast A: Žene i siromaštvo.

riziku od siromaštva od starijih muškaraca.⁶⁷ Biti neoženjen ili neudata, naročito samohrani roditelj, povećava rizik od siromaštva. Relativno manje učešće žena u ekonomskim aktivnostima je takođe značajan faktor i postavlja žene pod većim rizikom od siromaštva.⁶⁸

Ova analiza nalazi da je opasnost od siromaštva bila znatno veća za žene nego za muškarce.⁶⁹ U proseku je rizik od siromaštva bio 1,1 procentnih poena veći za žene. U principu, nakon ulaska u EU, po riziku stope siromaštva su u proseku za 2,1 procentnih poena više. Međutim, nije bilo podataka na raspolaganju za 2003. godinu i vrlo malo podataka je bilo za 2004. godinu. Pošto je nekoliko zemalja ušlo u EU 2004. godine, teško je reći da li je rizik od stope siromaštva bio u porastu vremenom, prije ulaska u EU.

Za zemlje jugoistočne Evrope, stopa rizika od siromaštva za žene je u proseku 1,7 procentnih poena više nego kod muškaraca. Za posmatrani period, nije bilo značajne razlike u stopi siromaštva nakon ulaska u EU. Nije bilo razlike u stopi siromaštva po polu nakon ulaska u EU. Za zemlje Centralne i Istočne Evrope, nije bilo statistički značajne razlike u stopi siromaštva po polu i nema promena u stopi siromaštva nakon ulaska u EU.

Na Kosovu, stopa siromaštva je i dalje visoka. Oko 40% stanovništva je živelo ispod granice siromaštva u 2013. godini i 10% u ekstremnom siromaštvu.⁷⁰ Muškarci i žene koji žive u ruralnim područjima su najviše pogođeni i čine 65% siromašnih lica na Kosovu.⁷¹ Malo više žena živi u siromaštvu (30,3%) od muškaraca (29,2%). Žene na čelu domaćinstva imaju veću stopu siromaštva (39,8%) nego domaćinstva na čelu sa muškarcima (29%). Ekstremno siromaštvo je neproporcionalno veće kod dece, starijih osoba, domaćinstava sa članovima sa invaliditetom, žena na čelu domaćinstava i pojedinih domaćinstvima sa nacionalnim manjinama, posebno među Romima, Aškalijama i Egipćanima.⁷² Ova analiza ukazuje da ulazak u EU ne mora nužno pomoći Kosovu u smanjenju svoje stope siromaštva, barem ne odmah.

Zdravlje

Organizovanje i pružanje zdravstvene zaštite je odgovornost nacionalnih vlada. Uloga EU je da dopuni nacionalne politike pomažući vlade država članica da ostvare svoje zajedničke ciljeve. Politika zdravlja EU se fokusira na: 'prevenciji, posebno putem promovisanja zdravijeg načina života, jednakim mogućnostima za dobro zdravlje i kvalitetniju zdravstvenu zaštitu za sve (bez obzira na prihode, pol, nacionalnost, itd), borbu protiv ozbiljne pretnje po zdravlje koja uključuje više zemalja EU, očuvanju zdravih ljudi u starosti, podržavanju dinamične zdravstvene sisteme i nove tehnologije'.⁷³

Ovo poglavlje ne može porediti podatke pre 2005. godine i nakon ulaska u EU zbog nedostatka raspoloživih podataka za period pre 2005. godine. I pored toga, razmatranje pristupa zdravstvenoj zaštiti i kako građani doživljavaju zdravlje treba pomenuti, s obzirom da je identifikovan kao prioritet žena na Kosovu.⁷⁴

Pristup zdravstvenoj zaštiti se može definisati kao procenat ljudi kojima je u poslednjih 12 meseci bila potrebna zdravstvena zaštita i koji su je tražili. Nasuprot tome, definicija 'neispunjena medicinska potreba' podrazumeva procenat ljudi kojima je bila potrebno lečenje u poslednjih 12 meseci, ali je nisu

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Na osnovu analize sledećih zemalja: Bugarske, Hrvatske, Češke, Estonije, Mađarske, Latvije, Litvanije, Malte, Poljske, Rumunije i Slovenije.

⁷⁰ Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP), *Realna vrednost socijalne pomoći*, Priština: UNDP, 2014.

⁷¹ Ulf Färnsveden, Ariana Čosaj-Mustafa, Nicole Farnsworth, Kosovski državni profila polova, Priština: Švedska međunarodna agencija za razvoj, 2014, str. 18.

⁷² The World Bank Group in Kosovo, 'Country Snapshot', April 2015, str. 6, at:

<http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/eca/Kosovo-Snapshot.pdf>.

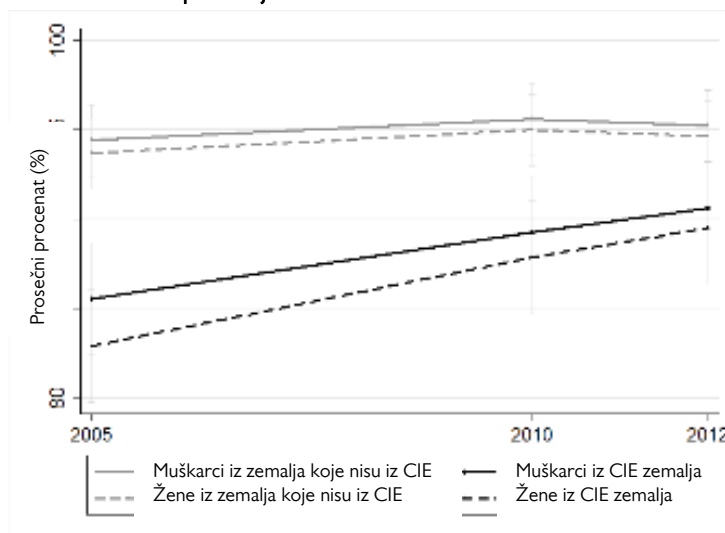
⁷³ Evropska unija, 'EU tema: Zdravlje', na: https://europa.eu/european-union/topics/health_en.

⁷⁴ Članovi MŽK su identifikovali zdravlje kao ključno pitanje za žene u Strategiji MŽK za 2015-2018, i članovi Kosovskog lobija za ravnopravnost polova su istakli svoju važnu tokom sastanaka u 2016.

tražili. U 2012. godini, 98,3% ljudi u državama članicama EU je imalo pristup zdravstvenoj zaštiti.⁷⁵

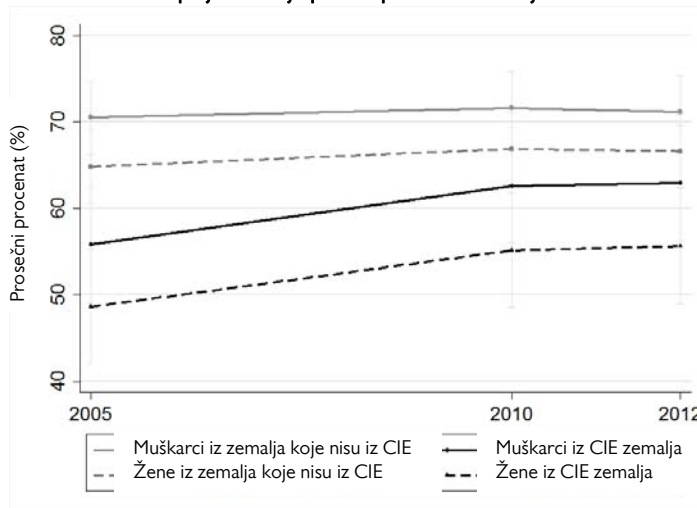
Generalno, između 2005. godine i 2012. godine, procenat ljudi koji imaju pristup zdravstvenoj zaštiti u zemljama centralne i istočne Evrope je bio u proseku 7,1 procentnih poena niži nego u drugim zemljama EU.⁷⁶ U međuvremenu, pristup zdravstvenoj zaštiti u zemljama jugoistočne Evrope je u proseku bio 3,0 procentnih poena niži nego u zemljama ne-jugoistočne Evrope. Međutim, ovo nije bilo statistički značajno. U periodu od 2005. do 2010. godine, u proseku, pristup zdravstvenoj zaštiti je značajno povećan u zemljama Centralne i Istočne Evrope, ali nije došlo do promene u zemljama koje nisu centralne i istočne Evrope. U svim zemljama, nije bilo promena tokom ovog vremenskog perioda u pristupu zdravstvenoj zaštiti u smislu polnih razlika. U zemljama Centralne i Istočne Evrope, procenat žena sa pristupom zdravstvenoj zaštiti je konstantno niži u odnosu na muškarce; u proseku 1,7% više muškaraca je imalo pristup zdravstvenoj zaštiti od žena. U zemljama koje nisu deo Centralne i Istočne Evrope, nije bilo značajne razlike između muškaraca i žena.

Grafikon 9. Pristup zdravlju

Još jedna mera zdravstvenog stanja je kako ljudi doživljavaju svoj trenutni kvalitet zdravlja, u rasponu od veoma lošeg veoma dobrog. Samopercepcija zdravlja je definisana procentom ljudi koji smatraju svoje zdravlje 'dobrim' ili 'veoma dobrim'. U proseku, samopercepcija zdravlja žena je 6,1 procentnih poena niža nego zdravlje muškaraca. Samopercepcija zdravlja je u proseku bila 14,7% niža u zemljama centralne i istočne Evrope nego u zemljama koje nisu deo centralne i istočne Evrope. Od 2005. godine do 2010. godine, došlo je do značajne promene u samopercepciji zdravlja u zemljama centralne i istočne Evrope, ali nema značajne promene tokom vremena u zemljama koje nisu deo centralne i istočne Evrope. U proseku samopercepcija zdravlja je porasla za 5,7% u zemljama centralne i istočne Evrope. Povećanje percepcije zdravlja je bilo slično za muškarce i žene. Međutim, teško je zaključiti da li se ova promena desila kao rezultat pridruživanja EU, s obzirom da su podaci bili dostupni samo za period nakon što su se zemlje već pridružile EU.

Grafikon 10. Percepcija zdravlja prema polu i CIE zemljama

⁷⁵ EIGE, 'Indeks ravnopravnosti polova: Pristup zdravlju 2012', pristupljeno 4. decembra 2016, na: <http://eige.europa.eu/gender-statistics/gender-equality-index/2012/domain/health/2>.

⁷⁶ Na osnovu analize sledećih zemalja: Austrije, Belgije, Bugarske, Hrvatske, Kipra, Češke Republika, Danske, Estonije, Finske, Francuske, Nemačke, Grčke, Mađarske, Irske, Italije, Letonije, Litvanije, Luksemburga, Malte, Holandije, Poljske, Portugalije, Rumunije, Slovačke, Slovenije, Španije, Švedske i Velike Britanije.

U 2016. godini, 81% stanovnika Kosova smatra svoje zdravlje kao 'veoma dobro' ili 'dobro', što prelazi status prosečne samopercepcije zdravlja zemalja EU: 67%.⁷⁷ Žena Kosova uopšteno smatraju svoje zdravstveno stanje kao lošijim od muškaraca,⁷⁸ što je slično prosečnoj razlici u polovima EU od pet prosečnih poena.

Uprkos generalno pozitivnoj oceni stanovnika Kosova o njihovom zdravstvenom stanju, izgleda da postoje izazovi u pristupu zdravstvenoj zaštiti. U poslednjih 12 meseci pre juna 2016. godine, 25,9% stanovnika Kosova je izjavilo da im je barem jednom bila potrebna konzultacija sa lekarom, ali nisu to uradili. Ovo je znatno više nego od zemalja članica EU, gde su nezadovoljene potrebe bile 6,7% u proseku.⁷⁹ Na Kosovu, nije bilo razlike između žena i muškaraca sa neispunjenim zdravstvenim potrebama na osnovu ovog pokazatelja. Međutim, druge mere pristupa zdravstvenoj zaštiti ukazuju na to da žene mogu da se suočavaju sa više prepreka u pristupu zdravstvenoj zaštiti na Kosovu nego muškarci. Na primer, aktivisti su primetili da žene i muškarci sa invaliditetom nailaze na dodatne teškoće.⁸⁰ Što se tiče stomatološke zaštite, 18% stanovnika Kosova, u poređenju sa 7,6% lica u EU,⁸¹ je izjavilo da im je bio potreban stomatološki pregled ili tretman u poslednjih 12 meseci, ali ga nisu dobili.

S obzirom da je zdravstvena zaštita prvenstveno odgovornost individualnih država, EU ima mali uticaj na pitanja koja se odnose na zdravlje, što može ometati bilo kakav uticaj koji ulazak u EU može imati na pristup zdravstvenoj zaštiti na Kosovu. Međutim, opšta načela ne-diskriminacije EU mogu da pruže pravnu garanciju za pristup zdravstvenoj zaštiti bez diskriminacije na osnovu pola.⁸²

Briga o deci

EK je primetila da 'u cilju poboljšanja i povećanja integracije žena na tržištu rada, ravnotežu između posla i privatnog života treba poboljšati' u državama članicama.⁸³ Isto tako, dostupnost visokom kvalitetu i pristupačni objekti za brigu o maloj deci su identifikovani kao prioritet za Evropsku uniju.⁸⁴ U 2002. godini, Evropski savet je utvrdio Ciljeve Barselone, prema kojima: 'države članice treba da uklone destimulaciju za učešće žena u radnoj snazi, uzimajući u obzir potražnju za brigom o deci i da u skladu sa nacionalnim obrascima odredbe obezbede brigu o deci do 2010. godine za najmanje 90% dece između 3 godine i obaveznog školskog uzrasta i za najmanje 33% dece ispod 3 godine starosti'.⁸⁵

Sve u svemu, samo šest država članica EU je uspelo da u potpunosti sprovedu Ciljeve Barselone.⁸⁶ Do 2014. godine, 10 od 28 država je postiglo cilj da obezbedi da najmanje 90% dece uzrasta od tri do obaveznog školskog uzrasta ima pristup brizi o deci, i to: Belgija, Danska, Finska, Francuska, Luksemburg, Holandija, Portugalija, Slovenija, Španija i Švedska. Samo devet zemalja je ispunilo cilj da obezbede brigu o deci najmanje 33% deci ispod tri godine starosti: Belgija, Danska, Estonija, Francuska, Italija, Malta, Slovenija, Španija i Švedska. Slovenija je identifikovana kao pozitivan primer, gde se povećana

⁷⁷ 'Statistika samopercepcije zdravlja', Eurostata, pristup 28. novembra 2016., na:

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Self-perceived_health_statistics. Poređenja koja slede su takođe izvučena iz ovog izvora. Sve informacije koje se odnose na Kosovo u ovom delu proizilaze iz nacionalne ankete domaćinstava od strane MŽK u 2016. osim ako nije drugačije naznačeno (Nicole Farnsworth, dr Katja Gebelsa i Rina Ajeti za MŽK, Pristup zdravstvenoj zaštiti na Kosovu, Priština: MŽK, predstojeći 2016).

⁷⁸ Podaci ankete MŽK, 2016 (p=0.01).

⁷⁹ 'Statistika neispunjenih zdravstvenih potreba', Eurostat, pristupljeno 29. novembra 2016, na:

http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unmet_health_care_needs_statistics.

⁸⁰ Oni su identifikovani kao problem od strane Kosovog lobija za ravnopravnost polova, sastanak, Drač, 2016.

⁸¹ 'Statistika neispunjenih zdravstvenih potreba', Eurostat.

⁸² Ugovor o funkcionisanju Evropske unije, 2009., čl. 10 i čl. 19, i Ugovor o Evropskoj uniji, 2009., čl. 3, st. 2.

⁸³ Evropska komisija, Zaposlenost u Evropi 2010, Luksemburg: Kancelarija za publikacije Evropske unije, 2010, str. 102.

⁸⁴ Evropska komisija, 'Izveštaj Komisije Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona: Barcelona ciljevi: Razvoj objekata za brigu o deci za malu decu u Evropi u cilju održivog i inkluzivnog rasta, SWD (2013) 192 finalno 2013.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ MŽK izračunala nasnovu statističkih podataka iz zemalja Eurostat.

dostupnost za brigu o deci delimično pripisuje amandmanu na zakon o vrtićima u 2008. godini 'koji je propisao da država finansira brigu za drugo i naredno dete'.⁸⁷

Samo dve zemlje imaju raspoložive podatke za period pre i posle ulaska u EU, i to: Bugarska i Hrvatska. Za ove zemlje, nije bilo statistički značajne promene u procentu dece uzrasta tri i mlađe koji su imali pristup brizi o deci u kratkom vremenu pre i posle ulaska u EU.

Na Kosovu, samo 3.7% dece uzrasta 0-5 i 74% dece uzrasta 5-6 je pohađalo predškolsko obrazovanje.⁸⁸ Procenjuje se da 5,5% kosovske dece koristi brigu o deci. Većina obdaništa se nalaze u Prištini, dok ruralna područja obično nemaju pristup obdaništima.⁸⁹ EK je primetila u svom Izveštaju 2016 za Kosovo da ograničeni pristup brige o deci i fleksibilni radni rasporedi predstavljaju prepreke za zapošljavanje žena, pošto su formalne opcije za negu van porodijskog odsustva ograničene, a fleksibilan porodični raspored je često nedostupan.⁹⁰ Proširenje brige o deci na Kosovu je prioritet u vladinoj Nacionalnoj strategiji razvoja za 2016-2021.⁹¹ IPA finansiranje možda može podržati širenje dostupnosti brige o deci na Kosovu u budućnosti, što takođe može doprineti unapređenju obrazovnog rada sa decom.⁹²

Druge procene procesa pristupanja EU i njihov uticaj na rodnu ravnopravnost

Prethodno poglavlje se prvenstveno izvuklo na osnovu analize kvantitativnih podataka. Međutim, rodna ravnopravnost može da bude težak koncept za operacionalizuju, a kvantitativne mere koje se same preduzimaju ne mogu u potpunosti uhvati uticaj koji ulazak u EU može imati na žene i muškarce. Možda odabrane oblasti proučavanja i korišćena metodologija može izgubiti i druge važne mere rodne ravnopravnosti. Ovo poglavlje daje kratak pregled nekih od postojećih literatura, predstavljajući trendove koje su drugi autori identifikovali u vezi sa ulaskom u EU i rodnom ravnopravnošću.

Prema Stratigaki, u svojim ranim godinama, politika EU je koristila jezik 'deljenje', pozivajući muškarce i žene da dele domaće obaveze kako bi se smanjio teret stavljen na žene, čineći time da radna snaga bude i njima dostupna.⁹³ Vremenom, politika EU je prešla na jezik 'pomirenje', tvrdi Stratigaki. Ovo se više fokusira na stvaranje fleksibilnih rasporeda koji omogućavaju ženama da rade kućne poslove, a i da idu na posao, umesto da se zamenjuju rodni odnosi tako da žene i muškarci mogu biti jednaki. Na primer, u mnogim delovima južne Evrope (kao što su Grčka, Italija i Španija) jezik pomirenje EU je korišćen češće da podstakne rodno stereotipne uloge u porodici i na tržištu rada. U ovom slučaju, politike EU mogu imati negativan uticaj na ravnopravnost polova jačanjem tradicionalno rodni uloga umesto jednake preraspodele različitih oblika plaćenog i neplaćenog rada među ženama i muškarcima.

Slično tome, MacRae je tvrdila da uprkos pojavi 'rodnog projekta' širom EU, politika EU je bar delimično odgovorna za stvaranje i jačanje rodne razlike.⁹⁴ Prema njenim rečima, strategija EU za

⁸⁷ Evropska komisija, 'Izveštaj Komisije Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona: Barselona ciljevi: Razvoj objekata za brigu o deci za malu decu u Evropi u cilju održivog i inkluzivnog rasta', str. 6.

⁸⁸ Evropska komisija Kosovo * 2016 Izveštaj, Brisel: Evropska komisija, 2016, str. 53.

⁸⁹ Nicole Farnsworth i drugi. za MŽK, *Ko vodi brigu o deci? Potražnja, ponuda i mogućnost za proširenje dostupnosti brige o deci na Kosovu*, Priština: MŽK, 2016, na: <http://www.womensnetwork.org/documents/20161103153827186.pdf>.

⁹⁰ Evropska komisija, *Kosovo* 2016 Izveštaj*.

⁹¹ Republika Kosovo, Kabinet premijera, *Nacionalna strategija za razvoj za 2016-2021*, Priština: 2016.

⁹² Za više informacija, vidi: Farnsworth i drugi. za MŽK, *Ko vodi brigu o deci?*

⁹³ Maria Stratigaki, 'Kooptacije koncepta o polovima u politici EU: Slučaj 'Pomirenje rada i porodice', *socijalne politike: Međunarodne studije o polovima, državi i društvu*, 11.1, 2004, str. 30-56.

⁹⁴ Heather MacRae, '(Re-) Rodna integracija: Slučajno i neočekivani rodni ishodi politike Evropske Unije', Studija međunarodnog foruma žena, 39, jul-avgust 2013, str. 3-11.

unapređenje rodne ravnopravnosti putem integrisanja i procene uticaja pola nisu dovoljne za prevazilaženje šireg neo-liberalnog ekonomskog pristupa EU kojim se daje prioritet liberalizaciji trgovine umesto rodnoj ravnopravnosti. Po njenom mišljenju, osnovne vrednosti ekonomske politike EU mogu imati negativan uticaj na ravnopravnost polova.

Pristupanje EU je možda drugačije uticalo na zemlje, kao što su neke od prethodnih diskusija u ovom dokumentu prikazane. Kvantitativna analiza na nivou više zemalja može prikriti nijanse koje mogu da postoje u pojedinim zemljama, uključujući i određene političke, socijalne i ekonomske faktore među zemljama. Iskustva proučavanih zemalja sa ulaskom u EU su bila van opsega ovog istraživanja koji se fokusirao na šire trendove. Međutim, pregled postojeće literature ukazuje na to da su pojedine zemlje imale različita iskustva.

Na primer, tokom procesa pristupanja Poljske u EU, usvajanje zakona o jednakim mogućnostima je odloženo. Prema Regulska i Grabowka, ovo kašnjenje je rezultat organizovanog suprotstavljanja zakonima o ravnopravnosti polova EU i desno naslonjenoj stranki u vladi.⁹⁵ Na osnovu ovog iskustva, oni su tvrdili da na kraju krajeva državne institucije mogu adurirati politiku EU, donoseći konačnu odluku o meri u kojoj će država priznati i garantovati prava žena. Naime, tokom pregovora o pristupanju EU, kako bi zadobili podršku Katoličke crkve za ulazak u EU, Poljska je razmatrala ograničenje pristupu ženama na abortus.⁹⁶ Iako je trebalo duže vremena u Poljskoj nego u drugim zemljama, EU je konačno uspela da podstakne usvajanje zakona o jednakim mogućnostima.

U poređenju sa Poljskom, zakoni su lakše prošli u Češkoj Republici. Anderson je smatrao ovo rezultatom finansijskih i političkih resursa EU, koje je EU koristila za stvaranje podsticaja i utiče na političke aktere da usvoje određene politike.⁹⁷ Haskova i Krizkova slično posmatraju proces pristupanja Češke kao 'najvažniju legitimacionu snagu koja je pomogla da se promovise rodna ravnopravnost'.⁹⁸ Dok je opšti okvir za rodnu ravnopravnost postojao u Ustavu Češke pre nego što je počeo proces za pristupanje EU, zahtevi EU tokom ovog procesa su doprineli jačanju ove politike, naročito u vezi sa Zakonom o radu.⁹⁹ U stvari, aktivisti za prava žena u drugim zemljama su uočili značaj korišćenja procesa pridruživanja EU za postavljanje zaštitnih mera koje će unaprediti rodnu ravnopravnost i zaštitu ženskih prava u budućnosti.¹⁰⁰ Nakon što su se zemlje pridružile EU, aktivisti za prava žena su otkrili da je postalo posebno teško staviti prioritete rodne ravnopravnosti na dnevni red ili smatrati zemlje odgovornim za sprovođenje politike koje postoje.

U Bugarskoj, Bugarska fondacija za rodna istraživanja je primetila da su u komunizmu prethodne vlade napravile značajne korake ka uspostavljanju univerzalne zdravstvene zaštite i obrazovanja, kao i povećanja pristupa žena na plaćeno zaposlenje.¹⁰¹ Zaposlene žene imaju pristup javnim obdaništima, plaćenom porodiljskom odsustvu, porodičnom dodatku i usluge za decu nakon škole. Tranzicija ka demokratiji i kapitalizmu, koja je prethodila procesu pristupanja EU, doprinela je smanjenju dostupnosti pristupačne brige o deci, koja je izgleda negativno uticala na stopu zaposlenosti kod žena. U tom smislu, organizacije za prava žena su smatrale da je proces ulaska u EU prilika za instaliranje politika koje bi mogle da pomognu rešavanju ovih pitanja. Međutim, uspostavljanje dodatnih politika ka rodnoj ravnopravnosti u toku procesa pristupanja EU nailazi na otpor zbog pretpostavke da je rodna ravnopravnost već bila postignuta. Bugarska se takođe suočila sa izazovom da osigura da se rodna ravnopravnost, kao što je definisano u politici, sprovede u praksi.

⁹⁵ Joanna Regulska i Magda Grabowka, '*Da li c e imati razlike?*: Proširenje EU i žene u javnom diskursu u Poljskoj', u rodnoj politici u proširenoj Evropskoj uniji, Silke Rote (ur.), Sjedinjene Države Berghahn Books, 2008. dostupno na mreži preko Google Books.

⁹⁶ Angelika von Wahl, 2008.

⁹⁷ Leah Seppanen Anderson, 'Uredbe Evropske unije o ravnopravnosti polova na Istoku: Češka i proces pristupanja Poljske', Istočno evropska politika i društva, 20: 101 (2006), str. 101-125.

⁹⁸ Hana Haskova and Alena Krizkova, 'The Impact of EU Accession on the Promotion of Women and Gender Equality in the Czech Republic', in *Gender Politics in the Expanding European Union*, Silke Rothe, ed. United States: Berghahn Books, 2008.

⁹⁹ Michaela Marksova-Tominova, 2003.

¹⁰⁰ MŽK razgovori sa aktivistima za ženska prava iz drugih zemalja, uključujuc i Hrvatsku, Rumuniju i Poljsku.

¹⁰¹ Bugarska fondacija za rodna istraživanja, 2003.

Zaključak

Ovo istraživanje je postavljeno da ispita da li pristupanje EU utiče na rodnu ravnopravnost sa ciljem da izvuče lekcije iz iskustva drugih zemalja i iznese preporuke politika koje bi mogle da obezbede informacije za proces Kosova u pridruživanju EU. Rezultati ukazuju da upoređujući period tokom procesa pristupanja sa periodom nakon ulaska u EU, do sada nije došlo do značajnih pozitivnih ili negativnih promena koje se odnose na ravnopravnost polova. Došlo je do poboljšanja u rodnoj ravnopravnosti u nekim zemljama u pojedinim oblastima, kao što su: politička participacija, stopa nezaposlenosti, razlika u platama među rodovima, pristup zdravstvu i visoko obrazovanje. Međutim, zbog nedostatka podataka, nije moguće utvrditi koliko je članstvo u EU moglo da učestvuje u ovim poboljšanjima. Razlika stope zaposlenosti između žena i muškaraca, već postojeće stope siromaštva ili završene srednje škole se nije značajno promena od kada su zemlje počele sa procesom pridruživanja. Možda za neke zemlje, ulazak u EU može malo pozitivno doprineti smanjenju razlike u platama među polovima; međutim, u drugim zemljama nije imalo pozitivan efekat. Stopa zaposlenosti je povećana za muškarce i za žene, ali izgleda da je razlika između žena i muškaraca ostala slična. Očigledno, širi politički i ekonomski faktori mogu uticati na stepen do kojeg EU ima moć da utiče na ravnopravnost polova. Na primer, efekti ekonomske recesije u 2008. godine su mogli da nadmaše bilo koji pozitivan ili negativan uticaj koji je politika EU mogla da ima. Stepem u kojem je ekonomska kriza mogla da utiče na žene, muškarce i ravnopravnost polova može imati koristi od daljeg istraživanja.

Bitno je napomenuti da statistička analiza koja je izvršena ovde nije detaljno ispitala pojedine zemlje u kojima je pridruživanja EU moglo da utiče na rodnu ravnopravnost. Ulazak u EU može uticati na rodnu ravnopravnost drugačije u pojedinim zemljama, imajući u vidu njihove kulturne, društvene, političke i ekonomske specifičnosti. Poljska je, na primer, u početku doživela otpor prema rodnoj ravnopravnosti EU *acquis* od strane nekih političkih i verskih aktera. U Češkoj Republici, proces pristupanja EU je podstaknuo poboljšanje politike prema rodnoj ravnopravnosti. Druge zemlje mogu imati drugačije primere iz kojih Kosovo može naučiti, sledeći dalja istraživanja.

Što se tiče oblasti za buduća istraživanja, važna lekcija u sprovođenju statističkih analiza je značaj prikupljanja standardizovanih podataka razvrstanih po polu u svim zemljama i vremenom. Odsustvo uporedivih i standardizovanih podataka u decenijama pre pristupanja EU podrija napore da se prepoznaju trendovi vremenom. Dok je dobit od korišćenja podataka iz Eurostata da standardizovani podaci omogućavaju poređenja tokom vremena i među zemljama, često nisu postojali podaci za period pre nego što su zemlje počele sa procesom pristupanja EU. Da je više istorijskih podataka bilo dostupno, možda bi osvrt u prošlost moglo da otkrije neke promene pogođene pristupanjem u EU. Naime, društvena promena traži vremena. Možda uticaj koji pristupanje u EU može imati na neku zemlju ne može biti vidljiv u relativno kratkom vremenskom periodu proučavanja. Ponavljanje sličnih studija prethodnih godina može se otkriti da će se promene desiti vremenom, što zaustavlja bilo koje šire političke i ekonomske uticaje.

Generalno, imajući u vidu ove metodološke izazove, konstatacija da rodna nejednakost i dalje postoji čak i nakon pridruživanja u EU je zanimljiv nalaz, zato što ukazuje da usklađivanje politike sa kriterijumima iz Kopenhagena i *acquis* rodna ravnopravnost nije dovoljna za unapređenje rodne ravnopravnosti, bar ne u kratkom periodu.

Možda politika EU sama po sebi ne može biti dovoljno rodno osetljiva da doprinese unapređenju rodne ravnopravnosti. Kao što je već rečeno, neki autori su izrazili zabrinutost da šire telo politike EU može ugroziti jednakost polova, posredstvom neo-liberalne ekonomske politike; ili podsticanjem žena da se 'pomire' sa neplaćenim kućnim poslovima za plaćeni posao van kuće, što ne doprinosi transformisanju nejednake rodne uloge i odnosa.

Kosovo jasno sledi zemlje članice EU, u proseku, u vezi sa većinom indikatora rodne ravnopravnosti koji su ovde proučavani. Sa nalazima iz ove statističke analize, teško je predvideti kako pridruživanje u EU može uticati na ravnopravnost polova na Kosovu. Izgleda da ulazak u EU samo po sebi neće obavezno rešiti rodne nejednakosti na Kosovu. Vlada Kosova, zajedno sa građanima, treba da preuzme odgovornost, radeći održivo u rešavanju rodne nejednakosti u okviru procesa pridruživanja EU, ali i nakon što se proces pristupanja u EU završi u skladu sa pravnim okvirom Kosova.

Možda Kosovo može učiti iz iskustava pojedinih zemalja u pridruživanju EU. Na primer, iskustvo Češke Republike ukazuje da proces pristupanja u EU može biti koristan za uspostavljanje boljih politika za ravnopravnost polova. EU može da podstakne Vladu Kosova da usvoji politike koje će doprineti unapređenju rodne ravnopravnosti. EU takođe može postaviti pozitivan primjer dajući prednost rodnoj ravnopravnosti u svim programima i dosledno gurajući Vladu Kosova da obezbedi vladavinu prava, uključujući i sprovođenje postojećeg pravnog okvira koji se odnosi na rodnu ravnopravnost. U stvari, novi EU Akcioni plan za rodnu ravnopravnost poziva za taj pristup u ime svih delegacija EU.¹⁰² U međuvremenu, kao što je pokazano u slučaju Poljske i Češke, grupe žena iz civilnog društva mogu da iskoriste momenat procesa pridruživanja u EU da se zalažu za ravnopravnost polova i u politici i u praksi. Pažljivo prateći kako proces pristupanja Kosova u EU doprinosi jednakosti polova vremenom, počev od sada, može da obezbedi korisne informacije za istraživače i kreatore politika u budućnosti.

¹⁰² Savet Evropske unije, Generalni sekretarijat Saveta, 'Zaključci Saveta o akcionom planu za ravnopravnost polova 2016-2020', Brisel: Savet Evropske unije, 2015.

Bibliografija

- Agencija za statistiku Kosova, „ASK podaci: Popis 2011“, na: http://askdata.rks-gov.net/PXWeb/pxweb/en/askdata/askdata_Census%202011/?rxid=746bfe0d-92ce-4494-b62b-a26f21527d05.
- _____. Statistike o obrazovanju 2012/2013, 2013/2014, i 2014/2015, na: <https://ask.rks-gov.net/arsimi/publikimet>.
- _____. *Statistike o obrazovanju na Kosovu 2015/2016*, na: <http://ask.rks-gov.net/media/1658/statistikat-e-arsimit-n%C3%AB-kosov%C3%AB-2015-2016-m%C3%AB-30062016-versioni-i-fundit.pdf>.
- _____. *Kosovo migracije*, Priština: ASK, 2014, na: <http://kosovo.iom.int/sites/default/files/Migrimet%20English%20FINAL%2013082014.pdf>
- _____. Rezultati ankete o radnoj snazi na Kosovu 2015. godine, Priština: 2016, na: <http://ask.rks-gov.net/media/1687/results-of-the-kosovo-2015-labour-force-survey.pdf>.
- Bugarska fondacija za rodna istraživanja, *Gender Assessment of the Impact of EU Accession on the Status of Women and the Labour Market in CEE (Rodna procena uticaja pristupanja u EU o statusu žena i tržištu rada u centralnoj i istočnoj Evropi) Nacionalna studija: Bugarska, Karat Coalition iUNIFEM*, Sofija: 2003.
- Burri, Susanne and Sacha Prechal, *EU Gender Equality Law (Zakon EU o ravnopravnosti polova)*, ažurirano 2013. _____ . *The Transposition of Recast Directive 2006/54/EC, 2009 (Transpozicija preoblikovane direktive)*, na: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/2009reportrecastdirectivefinal_en.pdf
- Departman države Sjedinjenih Američkih Država, Izveštaj o trgovini ljudi, Sjedinjene Države A/GIS/ GPS, 2015. Glas Amerike, 'Intervju predsednika Hašima Tačija za Glas Amerike', u: <http://www.president-ksgov.net/?page=3.10.4372>
- El-Cherkeh, Tanja, Elena Stirbu, Sebastian Lazaroiu i Dragos Radu, *EU-Enlargement, Migration and Trafficking in Women: The Case of South Eastern Europe*, Hamburg Institute of International Economics (EU za proširenje, migraciju i trgovinu ženama: Slučaj Jugoistočne Evrope, Hamburg Institut za međunarodnu ekonomiju), 2004.
- Eur Lex (Pristup zakonima Evropske unije), kriterijumi za pristupanje (kriterijumi iz Kopenhaga), na: http://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html.
- _____. Konsolidovana verzija Ugovora o Evropskoj uniji
- _____. Konsolidovana verzija Ugovora o funkcionisanju Evropske unije
- _____. 'Kratak pregled direktiva 92/85/EEC', na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A62012CC0167>.
- _____. 'Kratak pregled Direktive Saveta 2004/113/EC', Eur Lex, na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Ac10935>.
- _____. 'Kratak pregled direktive 2011/36/EU', Eur Lex, na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Aj0058>
- Evropski savet, Direktiva Saveta 75/117 / EEC od 10. februara 1975 o približavanju zakona država članica koji se odnose na primenu principa jednakih zarada za muškarce i žene, na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31975L0117>.
- _____. Direktiva Saveta 76/207/EEC od 9. februara 1976 o primeni principa jednakog tretmana za muškarce i žene u pogledu pristupa zapošljavanju, stručnoj obuci i unapređenju, i uslovima rada, na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31976L0207>
- _____. Direktiva Saveta 86/378/EEC od 24. jula 1986 o primeni principa jednakog tretmana za muškarce i žene u profesionalnim šemama socijalnog osiguranja, na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31986L0378>.
- _____. Direktive Saveta 2000/43/EC od 29. juna 2000 o primeni principa jednakog tretmana između lica bez obzira na rasno ili etničko poreklo.
- _____. Direktiva Saveta 2010/18/EU od 8. marta 2010 o primeni pregledanog Okvirnog sporazuma o roditeljskom odsustvu zaključenog od strane BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP i ETUC i ukida Direktivu 96/34 / EC na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32010L0018>
- _____. Direktiva Saveta 97/80 / EC od 15. decembra 1997 o teretu dokazivanja u slučajevima diskriminacije na osnovu pola, na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31997L0080>
- _____. Direktiva 2010/41 / ES Evropskog parlamenta i Saveta od 7. jula 2010 o primeni principa jednakog tretmana muškaraca i žena angažovanih u nekoj aktivnosti u svojstvu samozaposlenih i kojom se ukida Direktiva 86/613 / EEC na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32010L0041>
- _____. Direktiva 2011/24 / ES Evropskog parlamenta i Saveta od 9. marta 2011. godine o primeni prava pacijenata u prekograničnoj zdravstvenoj zaštiti, na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32011L0024>

- _____. 'Evropska politika susedstva i proširenje Pregovora: Kosovo ', na: http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/kosovo/index_en.htm
- Evropska komisija, Zaposlenost u Evropi 2010, Luksemburg: Publikacije kancelarija Evropske unije, 2010.
- _____. 'Zajednička izjava visokog predstavnika /potpredsednik Federike Moggerini i komesara Johanesa Hana povodom podnošenja prijave za članstvo Bosne i Hercegovine, 2016 na: http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-16-303_en.htm.
- _____. *Kosovo* 2015 Izveštaj*, Brisel: EC, 2015, na: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_kosovo.pdf
- _____. *Kosovo* 2016 Izveštaj*, Brisel: Evropska komisija, 2016.
- _____. 'Izveštaj Komisije Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona: Barselona Ciljevi: Razvoj objekata za brigu o deci za mladu decu u Evropi u cilju održivog i inkluzivnog porasta', SVD (2013) 192 konačna, 2013, na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52013DC0322>.
- _____. Rešavanje pitanja razika u platama među polovima u Evropskoj uniji, Luksemburg: 2013, na: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/gender_pay_gap/130422_gpg_brochure_en.pdf
- _____. *Tackling the gender pay gap in the European Union*, Luxembourg: 2014, at: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/gender_pay_gap/140319_gpg_en.pdf
- Evropski institut za ravnopravnost polova. Indeks EU o ravnopravnosti polova. na: <http://eige.europa.eu/rdc/eige-publications/gender-equality-index-2015-measuring-gender-equality-european-union-2005-2012-report>.
- _____. 'Peking +20: Platforma za akciju (Pekinske platforme) i Evropske unije oblast A: Žene i siromaštvo ". , na: http://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/A_MH0415022ENC.pdf.
- _____. 'Rodna Statistička baza podataka", Eige, pristupljena 9. decembra 2016, na: <http://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/browse/ta>.
- Evropski parlament, 'Činjenične strane o Evropskoj uniji: Zapadni Balkan', pristupljeno 3. decembra 2016, na: http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/displayFtu.html?ftuld=FTU_6.5.2.html.
- Evropski sud pravde, 8 april 1976, predmet 43/75 *Gabrijela Defrenne protiv Societe Anonime Belge de Navigation Sabena* [1976] str. 455 (Defrenne II).
- _____. 10. februar 2000, slučaj C-50/96 *Deutsche Telekom AG, formerly Deutsche Bundespost Telekom protiv Lilli Schröder* [2000] ECR I-743 (Schröder).
- _____. 15. jun 1978, slučaj 149/77, *Gabrielle Defrenne protiv Société Anonyme Belge de Navigation Aérienne Sabena* [1978] 1365 (Defrenne III).
- Eurostat, 'Statistika o zapošljavanju, pristupljeno 3. decembra 2016, na: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics
- _____. 'Statistika o samo-percepciji zdravlja', Eurostata, pristup 28. novembra 2016, na: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Self-perceived_health_statistics
- _____. 'Statistika o neispunjenim potrebama zdravstvena zaštite ', Eurostat, pristupljeno 29. novembra 2016, na: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unmet_health_care_needs_statistics
- Eurostata Press služba, 'Saopštenje za medije: Učešće lica u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti u EU nazad na nivo pre krize', 2016, na: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7695750/3-17102016-BP-EN.pdf/30c2ca2d-f7eb-4849-b1e1-b329f48338dc>
- Farnsworth, Nicole, Adelina Beriša, Erica Browne, Nerina Guri, Donike Kastrati i Gresa Rrahmani za MŽK, *Ko vodi brigu o deci? Potražnja, ponuda i mogućnost za proširenje dostupnosti brige o deci na Kosovu*, Priština: MŽK, 2016, na: <http://www.womensnetwork.org/documents/20161103153827687.pdf>
- Farnsworth, Nicole, Dr. Katja Goebels i Rina Ajeti za MŽK, *Pristup zdravstvenoj nezi na Kosovu*, Priština: MŽK, predstojeći 2016.
- Färnsveden, Ulf, Ariana Čosaj-Mustafa, Nicole Farnsworth, Kosovski državni rodni profil, Priština: Švedska agencija za međunarodni razvoj, 2014.
- Vlada Kosova, 'Nacionalni program za sprovođenje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju', Priština: Vlada Kosova, 2016, na: <http://mei-ks.net/sr/nacionalni-program-za-sprovođenje-ssp> .
- Haskova, Hana i Alena Krizkova, 'Uticao pristupanja EU za unapređenje položaja žena i ravnopravnost polova u Češkoj', u rodnoj politici u proširenoj Evropskoj uniji, Silke Rothe, ur. SAD: Berghahn Books, 2008.
- Hina, 'Hrvatska rangirana 92. procentom žena u parlamentu', Evropa Balkan poslednje vesti, jula 2016, na: <https://eblnews.com/news/croatia/croatia-ranked-92nd-percentage-women-parliament-30658>.
- Kantola, Johanna. Pol i Evropska unija, Velika Britanija: Palgrave McMillan, 2010.
- Karasavoglou, Anastasios Serdar Ongan i Persefoni Polichronidou, *Kriza EU i uloga periferije*, Švajcarska: Springer International Publishing, 2015.
- Kosovski lobi za ravnopravnost polova, Drač, 2016.

- MacRae, Heather. '(Re-) Rodna integracija: Slučajni i neočekivanih rodne ishodi politike Evropske Unije', Studija međunarodnog foruma žena, 39, jul-avgust 2013, str. 3-11. Marksova-Tominova, Mihaela, 'Rodna procena uticaja pristupanja EU o statusu žena i tržištu rada' u centralnoj i istočnoj Evropi, Nacionalni studija: Češka, Koalicija Karat i UNIFEM, Prag: 2003.
- Ministarstvo spoljnih poslova u Londonu, "Konsolidovani Tekstovi EU Ugovora sa amandmanima Lisabonskog sporazuma", Konsolidovana verzija Ugovora o Evropskoj uniji, 2008. godine na: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/228848/7310.pdf.
- Morina, Donjeta i Nicole Farnsworth za MŽK, *Budžetiranje za bolje obrazovanje*, Priština: MŽK, 2016, na: <http://www.womensnetwork.org/?FaqeID=12>
- MŽK, *1325 Činjenice i basne: Zbirka priča o primeni Rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1325 o ženama, miru i bezbednosti na Kosovu*, Nikol Farnsworth (ur.), Priština: MŽK, 2011, na: <http://www.womensnetwork.org/documents/20130120165559661.pdf>
- Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj, 'Rečnik statističkih izraza: Centralna i Istočna Evropa', ažurirano 2. novembra 2001, na: <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=303>
- Poglavlje o osnovnim pravima Evropske unije (2000/C 364/01), na: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
- Regulska, Joanna i Magda Grabowka, '*Da li c e imati razlike?*: Proširenje EU i žene u javnom diskursu u Poljskoj', u rodnoj politici u proširenoj Evropskoj uniji, Silke Rote (ur.), Sjedinjene Države Berghahn Books, 2008. dostupno na mreži preko Google Books.
- Republika Kosovo, Kabinet premijera, premijer Mustafa: Integracija u EU smerna vrednost za kosovsko društvo', na: <http://www.kryeministri-ks.net/?page=3,9,5829>.
- _____. Nacionalna strategija za razvoj za 2016-2021, Priština: 2016, na: <http://www.kryeministri-ks.net/?page=3,134>.
- Republika Kosovo, predsednik, 'Govor predsednice Jahjaga na trećem sastanku Nacionalnog veća za evropske integracije', na: <http://www.president-ksgov.net/index.php?page=3,8,2680>.
- Sajdik, Martin Michael Schwarzingler, Proširenje Evropske unije: Istorijat, Razvoj, Činjenice, 2008. Seppanen Anderson, Leah. "Uredbe Evropske unije o ravnopravnosti polova na Istoku: Češka i proces pristupanja Poljske", Istočno evropska politika i društva, 20: 101 (2006), str. 101-125.
- Savet Evropske unije, Generalni sekretarijat Saveta, 'Zaključci Saveta o akcionom planu o rodnoj ravnopravnosti 2016-2020', Brisel: Savet Evropske unije, 2015.
- Sedište Pariskog samita zapadnog Balkana u Parizu, Deklaracija sa samita EU-Zapadni Balkan, Solun, 21. jun 2003. godine, na: <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/policy-highlights/regional-cooperation/20160713-01.final-declaration-by-the-chair-of-the-paris-western-balkans-summit.pdf>
- Skupština Republike Kosovo, Zakon br. 05/L-020 o ravnopravnosti polova, 28. Maj 2015. godine, na: <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/05-L-020%20s.pdf>
- Stratigaki, Maria. '*Kooptacije na koncept polova u politici EU: Slučaj 'Pomirenje rada i porodice'*', socijalne politike: Međunarodne studije polova, države i društva, 11.1, 2004, str. 30-56. UNDP, realna vrednost socijalne pomoći, Priština: UNDP, 2014.
- von Wahl, Angelika. 'EU i proširenje: Konceptualizovanje van 'Istoka' i 'Zapada' ', Silke Rote (ur.), Sjedinjene Države Berghahn Books, 2008. dostupno na mreži preko Google Books.
- Witkowska, Dorota. 'Razlika među polovima na tržištu rada u EU', Međunarodni napredak u ekonomskim istraživanjima, 19: 4 (novembar 2013), str. 331-334.